

Obitelj kao rizični i zaštitni faktor međuvršnjačkog nasilja

Lupinski, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:940136>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Maja Lupinski

OBITELJ KAO RIZIČNI I ZAŠTITNI FAKTOR MEĐUVRŠNJAČKOG NASILJA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA PSIHOLOGIJU

MAJA LUPINSKI

OBITELJ KAO RIZIČNI I ZAŠTITNI FAKTOR MEĐUVRŠNJAČKOG NASILJA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: prof.dr.sc. Andreja Brajša-Žganec

Zagreb, 2019.

Sažetak

Međuvršnjačko nasilje više se povezuje s osnovnim nego srednjim školama, stoga je svrha ovog istraživanja bila ispitati učestalost pojave tjelesnog, verbalnog i elektroničkog međuvršnjačkog nasilja među srednjoškolcima te utvrditi u kojoj mjeri spol i kvaliteta obiteljskog funkcioniranja mogu predvidjeti doživljeno i počinjeno međuvršnjačko nasilje. U istraživanju je sudjelovalo 339 učenika triju srednjih strukovnih škola na području grada Zagreba koji su ispunili Upitnik o nasilju među školskom djecom (Velki i Vrdoljak, 2011) i Skalu obiteljskog funkcioniranja (Merkaš, 2012) te odgovorili na nekoliko socio-demografskih pitanja. Rezultati su pokazali kako je 12% do 43% srednjoškolaca uključeno u međuvršnjačko nasilje kao žrtve, 6% do 21% kao počinitelji, a 4% do 14% kao provokativne žrtve, ovisno o vrsti nasilja. Najčešće su bili žrtve i počinitelji verbalnog nasilja. Mladići su češće bili počinitelji tjelesnog nasilja i nasilja općenito, dok se spolne razlike nisu pokazale značajnima kada je riječ o verbalnom i elektroničkom nasilju i viktimizaciji. Nadalje, dobivene su značajne negativne povezanosti obiteljskog funkcioniranja, kao i obiteljske kohezije, fleksibilnosti i komunikacije, te počinjenog i doživljenog vršnjačkog nasilja. Mladi koji dolaze iz obitelji koju karakterizira niska obiteljska kohezija, slaba fleksibilnost i loša komunikacija češće su uključeni u međuvršnjačko nasilje, i kao počinitelji i kao žrtve. Hijerarhijskom regresijskom analizom utvrđeno je kako spol i obiteljsko funkcioniranje objašnjavaju deset posto varijance doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja. Kao značajan prediktor doživljenog vršnjačkog nasilja pokazala se jedino obiteljska fleksibilnost, dok su se spol i obiteljska fleksibilnost pokazali značajnim prediktorima počinjenog vršnjačkog nasilja.

Ključne riječi: međuvršnjačko nasilje, obiteljsko funkcioniranje, srednjoškolci

Abstract

Peer violence is more associated with primary than secondary schools, so the purpose of this study was to examine the incidence of physical, verbal and electronic peer violence among high school students and to determine the extent to which gender and quality of family functioning can predict experienced and perpetrated peer violence. The study included 339 students from three high schools in the City of Zagreb who completed the Questionnaire on Violence among School Children (Velki and Vrdoljak, 2011) and the Family Functioning Scale (Merkaš, 2012) and answered several socio-demographic questions. The results showed that 12% to 43% of high school students are involved in peer violence as victims, 6% to 21% as perpetrators, and 4% to 14% as provocative victims, depending on the type of violence. Most often, they were victims and perpetrators of verbal violence. Young men were more likely to be perpetrators of physical violence and violence in general, while gender differences did not prove significant when it came to verbal and electronic violence and victimization. Furthermore, significant negative associations were found between family functioning, as well as family cohesion, flexibility and communication, and committed and experienced peer violence. Young people coming from a family characterized by low family cohesion, poor flexibility and poor communication are more often involved in peer violence, both as perpetrators and as victims. Hierarchical regression analysis determined that gender and family functioning account for ten percent of the variance of experienced and perpetrated peer violence. Only family flexibility was a significant predictor of experienced peer violence, while gender and family flexibility proved to be significant predictors of perpetrated peer violence.

Keywords: peer violence, family functioning, high school students

Sadržaj

1. Uvod	1
1.2. Što je nasilje među vršnjacima?.....	1
1.2. Oblici nasilja među vršnjacima.....	2
1.3. Prevalencija nasilja među vršnjacima	6
1.4. Bronfenbrennerov ekološki model u kontekstu međuvršnjačkog nasilja.....	10
1.5. Kružni (cirkumpleksni) model bračnog i obiteljskog sustava	12
1.6. Obitelj i nasilje među vršnjacima.....	13
2. Cilj i problemi istraživanja	17
2.1. Cilj istraživanja	17
2.2. Problemi istraživanja.....	17
3. Metoda.....	18
3.1. Sudionici	18
3.2. Instrumenti.....	18
3.3. Postupak	20
4. Rezultati.....	21
5. Rasprava	30
6. Zaključak	37
7. Literatura.....	38

1. Uvod

1.2. Što je nasilje među vršnjacima?

Sve do sedamdesetih godina prošloga stoljeća, ponašanja koja bismo danas okarakterizirali kao nasilje među vršnjacima smatrana su sastavnim, uobičajenim dijelom djetinjstva i odrastanja. Perspektiva se mijenja pionirskim istraživanjima Heinemanna (1972, prema Sesar, 2011) i Dana Olweusa (1998) koji su pokrenuli lavinu istraživanja u Sjedinjenim Američkim Državama, Europi, Aziji i Australiji čime je potvrđeno da se radi o raširenom i univerzalnom problemu (Olweus, 1998). Iako se statistika mijenja, problem nasilja među vršnjacima postoji i danas – u svojim klasičnim, ali i novijim, sofisticiranijim oblicima; te se, zbog velikog broja djece koja mu je svakodnevno izložena i zbog posljedica koje ono ostavlja na zdravlje i dobrobit pojedinca, smatra vodećim školskim i javnozdravstvenim problemom (Craig i sur., 2009).

Prilikom definiranja nasilja među vršnjacima, potrebno je naglasiti razliku između međuvršnjačkog zlostavljanja (eng. *bullying*) i nasilja među vršnjacima (eng. *peer violence*) jer se radi o dva različita konstrukta koja se vrlo često neopravdano poistovjećuju (Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012, Velki i Vrdoljak, 2013). Vršnjačko zlostavljanje definira se kao namjerno, neprijateljsko, ponavljano ili trajno djelovanje od strane jednoga ili više učenika, nejednake stvarne ili percipirane fizičke snage, odnosno psihološke ili socijalne moći, zbog čega dijete trpi tjelesnu i/ili emocionalnu štetu, a nemoćno je da se odupre i samo obrani (Bilić, Buljan Flander i Hrpka, 2012; Bilić, 2018). Olweus (1998) je nasilništvo definirao jednostavnije te je odredio da je učenik zlostavljan ili viktimiziran kada je opetovano i trajno izložen negativnim postupcima od strane jednog ili više učenika. Autori često vršnjačko zlostavljanje poistovjećuju sa sličnim oblicima ponašanja kao što je na primjer agresija (Bilić, 2018), međutim Olweus (1998) je izdvojio tri temeljne karakteristike vršnjačkog zlostavljanja ili tri kriterija definiranja koja odvajaju vršnjačko zlostavljanje od tih sličnih oblika ponašanja, a to su namjernost, učestalost i ravnoteža moći. Namjernost je vezana uz negativne postupke, odnosno odnosi se na ponašanje kada netko hotimično zadaje ili nastoji zadati ozljedu ili neugodnost drugome (Olweus, 1998). Negativni postupak se može izvesti verbalno (prijetnja, vrijeđanje, izrugivanje, zadirkivanje i slično), fizički (udaranje, štipanje, guranje i slično) ili bez upotrebe riječi ili dodira (kreveljenje, namjerno isključivanje iz skupine i slično). Sljedeći kriterij je učestalost, odnosno trajno ili sustavno ponavljanje nasilja tijekom nekog vremena (Olweus, 1998) te kad se ono ponavlja više puta tjedno, govorimo o zlostavljanju (Bilić, 2018). Posljednji kriterij pri definiranju vršnjačkog zlostavljanja odnosi se na neravnotežu

snage ili moći koja može biti stvarna ili percipirana. Stvarna neravnoteža moći se temelji na fizičkoj snazi ili brojčanoj nadmoći zlostavljača u odnosu na žrtvu, dok se percipirana neravnoteža moći može temeljiti na psihološkoj, intelektualnoj ili socijalnoj moći kao što je popularnost učenika, pripadnost manjinskoj skupini, niži socioekonomski status roditelja i slično (Slonje, Smith i Frisén, 2012, Bilić, 2015, Bilić, 2018). Tek kada su zadovoljena sva tri kriterija – namjerno nanošenje štete drugome, ponavljanje i trajanje te neravnoteža moći, određeno nasilno ponašanje možemo svrstati u kategoriju vršnjačkog zlostavljanja. U suprotnome, govorimo o nasilju među vršnjacima koje najčešće ne uključuje informacije o namjeri počinjenja nasilja i neravnoteži moći između počinitelja i žrtve (Velki i Vrdoljak, 2013).

1.2. Oblici nasilja među vršnjacima

Olweus (1998) je nasilje među vršnjacima podijelio u kategorije izravnog i neizravnog vršnjačkog nasilja, međutim danas se najčešće vršnjačko nasilje dijeli u kategorije tjelesnog i verbalnog nasilja s određenim podvrstama kao što su emocionalno, seksualno, kulturalno i ekonomsko nasilje (Bilić i sur., 2012). Razlike u načinima kategorizacije različitih vrsta vršnjačkog nasilja proizlaze iz činjenice da je nasilje samo po sebi višedimenzionalan konstrukt s nejasnim granicama između svojih potkategorija koje se često međusobno isprepliću ili se javljaju istovremeno (Bilić, 2018). Također, autori često koriste različite kriterije za njihovo klasificiranje. Jedan od češćih kriterija za klasifikaciju vrsta nasilja među vršnjacima je način nanošenja štete, odnosno način na koji se nasilno ponašanje izvodi (Popadić, 2009). Prema tom kriteriju, Bilić (2018) dijeli vršnjačko nasilje u dvije temeljne kategorije – klasično i elektroničko nasilje među vršnjacima.

Klasično nasilje među vršnjacima dijeli se u šest potkategorija – tjelesno, verbalno, relacijsko, seksualno, kulturalno i materijalno nasilje. U većini slučajeva, dijete je izloženo različitim kombinacijama navedenih potkategorija nasilja među vršnjacima – na primjer verbalno nasilje često neposredno prethodi tjelesnom nasilju, ali može istovremeno pratiti tjelesno nasilje. Tjelesno nasilje je direktan oblik nasilja koje uključuje bilo koji fizički čin s potencijalom ozljede počinjen namjerno i opetovano od strane jednog ili više fizički snažnijih učenika u funkciji dokazivanja nadmoći i nanošenja tjelesne boli žrtvi (Bilić, 2018). Ono uključuje širok raspon ponašanja koji variraju od blažih oblika kao što su naguravanje, grebanje, pljuvanje, povlačenje za uši ili kosu pa sve do teških oblika kao što su teške batine, fizičko prisiljavanje na izvođenje opasnih radnji, gušenje, davljenje i udaranje rukama, nogama ili teškim predmetima. Tjelesno nasilje i dalje predstavlja oblik nasilja koji se

najlakše prepozna i na koji se najbrže reagira, dok titulu najraširenijeg oblika nasilja među vršnjacima nosi verbalno nasilje (Bilić, 2018).

Kada se zlonamjerno i opetovano koriste riječi s ciljem pokazivanja moći i nanošenja štete, odnosno psihološke ili emocionalne boli drugome, govorimo o verbalnom nasilju (Bilić, 2018). Ono ostavlja negativne posljedice na psihičko zdravlje pojedinca te oštećuje emocionalno i socijalno funkcioniranje žrtve. Osnovni oblik verbalnog nasilja je vrijeđanje – izgovaranje riječi kojima se želi povrijediti, obezvrijediti, poniziti ili osramotiti nekoga (Popadić, 2009). Djeca i mladi tako najčešće svoje vršnjake nazivaju idiotima (primjer humanoidne uvrede), majmunima (primjer animalne uvrede) ili smradovima (primjer reifikatorne uvrede) (Milivojević, 2010). Uz vrijeđanje, preostali oblici verbalnog nasilja među vršnjacima su još vikanje, govorenje psovki i prostota, omalovažavanje, ismijavanje, grubo kritiziranje i ružni nadimci. Problem predstavlja činjenica da se danas verbalno nasilje sve više smatra uobičajenom modernom komunikacijom djece i mladih, pa se i učestalost reagiranja na takve oblike nasilja smanjuje.

Suprotno tome, seksualno nasilje među vršnjacima još uvijek predstavlja temu o kojoj se nerado govori te se najčešće banalizira i svodi na razinu koketiranja ili zavodjenja među vršnjacima. Često ostaje neprepoznato jer ljudi, pod pojmom seksualnog nasilja, misle samo na njegove najteže oblike, odnosno na silovanje (Sesar, 2011). Seksualno nasilje se razlikuje od seksualnog zlostavljanja te se definira kao svaki neželjeni, jednostrani, namjerni i ponavljani čin seksualne prirode koji žrtvu posramljuje, uznemirava i vrijeđa, kao i primjenom sile ili ucjenama i prijetnjama iznuđeno sudjelovanje u seksualnim aktivnostima, kojima nije cilj obostrano zadovoljstvo, a koji ponižavaju i degradiraju žrtvu te negativno utječu na njezino zdravlje (Bilić, 2018). Dijeli se u dvije kategorije – neželjene nekontaktne aktivnosti seksualne prirode kao što su vulgarne geste i uvredljive šale, širenje glasina seksualne prirode, ostavljanje pornografskog sadržaja, verbalne primjedbe, komentari i prijedlozi, opsceni grafiti i pisane primjedbe; te prisilne kontaktne aktivnosti seksualne prirode koje uključuju prisilno ljubljenje, fizičko sputavanje i prisilno dodirivanje intimnih dijelova tijela. Seksualno zlostavljanje, uz prisiljavanje i uvjeravanje djeteta na sudjelovanje u drugim kontaktnim ili beskontaktnim seksualnim aktivnostima, uključuje i bilo kakav seksualni čin između dvije maloljetne osobe, pri čemu jedna ima moć nad drugom (Bilić, 2018).

Djeca i mladi znaju biti i suptilniji prilikom nanošenja boli i nelagode svojim vršnjacima. Kada koriste prikriveno manipulativno ponašanje kako bi narušili međuljudske

odnose, govorimo o relacijskom nasilju među vršnjacima. Definira se kao suptilna manipulacija vršnjačkim odnosima u funkciji narušavanja bliskih veza i uništavanja socijalnog statusa, ugleda, dobrobiti i samopoštovanja žrtve, a najčešće je motivirano zavišću i ljubomorom (Bilić, 2018). Ono može biti reaktivno, na primjer kada se fizički slabiji učenik osvećuje svom nasilniku širenjem glasina i klevetanjem, ali je češće instrumentalno, odnosno usmjereno prema cilju kao što je, na primjer, dominacija, status u društvu ili kontrola (Young, Boye i Nelson, 2006). Pri tome, može se ostvariti izravno – prijetnjama o prekidu prijateljstva, postavljanjem uvjeta za prijateljstvo ili otvorenim odbijanjem prijateljstva; neverbalnim oponašanjem, karikiranjem, buljenjem, kreveljenjem ili ružnim gestama, te najčešće neizravno – ogovaranjem, širenjem glasina, kritiziranjem i ismijavanjem iza leđa, ignoriranjem, socijalnim isključivanjem, odbijanjem komunikacije („tretman tišinom“), spletkarenjem ili zlonamjernom interpretacijom postupaka. Relacijsko nasilje često ostaje skriveno od roditelja i školskih djelatnika, a smatra se štetnijim čak i od fizičkog nasilja, s dugotrajnim posljedicama na emocionalnom i socijalnom planu (Young i sur., 2006, Swearer, Espelage i Napolitano, 2009).

Slabije istraživani oblici nasilja među vršnjacima su ekonomsko i kulturno nasilje. Ekonomsko nasilje naziva se još i materijalnim, a odnosi se na uništavanje stvari, krađu predmeta/vrijednosti ili iznuđivanje novaca, dok se učestalo vrijeđanje i namjerno diskriminiranje na vjerskoj, nacionalnoj, rasnoj ili nekoj drugoj osnovi smatra kulturnim nasiljem među vršnjacima (Bilić i sur., 2012, Bilić, 2018).

S obzirom na tehnološki napredak, pojavu modernih oblika komunikacije i digitalni kontekst odrastanja djece, ne iznenađuje činjenica da se nasilje iz školskih klupa i dječjih igrališta prenijelo i na internet. Novi oblik nasilja koji uključuje korištenje elektroničkih uređaja za opetovano, namjerno i neprijateljsko ponašanje prema vršnjacima s ciljem nanošenja boli, štete i nelagode zove se elektroničko nasilje (Tokunaga, 2010). Upravo je anonimnost koju internet nudi značajna odrednica elektroničkog nasilja jer pruža lažan osjećaj sigurnosti i pridonosi dezinhibiciji ili zanemarivanju socijalnih pravila i posljedica nasilnog ponašanja. Elektroničko i klasično nasilje među vršnjacima imaju svojih dodirnih točaka, ali postoje i određene temeljne razlike između njih. Bilić, Buljan Flander i Rafajac (2014) navode elemente koji elektroničko nasilje razlikuju od klasičnog nasilja među vršnjacima. Elektroničko se nasilje može događati bilo gdje i bilo kada – počinitelj može nasilno djelovati iz škole, iz doma, iz kafića ili parka, bilo danju bilo noću. Zlonamjerne informacije može brzo i lako proširiti velikom krugu internetskih korisnika i one najčešće ostanu lako dostupne dugo

vremena. Šanse da se počinitelj otkrije i bude kažnjen za svoje ponašanje su minimalne. Isto tako, žrtva je lako dostupna u svakom trenutku te ima minimalne mogućnosti da se zaštiti ili obrani. Šansa da dijete doživi elektroničko nasilje postoji i u slučaju da se ono samo ne koristi internetom i elektroničkim uređajima, a svakako prati njegovu internetsku i elektroničku aktivnost, pri čemu rizik proporcionalno raste s količinom vremena korištenja istih. Istraživanja pokazuju da se djeca sve ranije počinju koristiti internetom. Granica korištenja interneta se s deset/jedanaest godina - kolika je bila 2004. godine (Buljan Flander, Ćosic i Profaca, 2009), pomaknula na sedam godina (Cross, Lester i Barnes, 2015). Internetu pristupaju nekoliko puta dnevno, najčešće kako bi komunicirali sa svojim prijateljima putem društvenih mreža, kako bi se zabavili i igrali računalne igrice, a zadrže se otprilike dva sata (Nikodem, Kudek Mirošević i Bunjevac Nikodem, 2015). Oblici elektroničkog nasilja mogu se razlikovati s obzirom na način počinjenja, na vrstu medija koja se koristi i prema vrsti djelovanja. S obzirom na način počinjenja, elektroničko nasilje može biti izravno (počinitelj šalje uvredljive poruke s vlastitog, poznatog broja mobitela) ili neizravno (počinitelj koristi mogućnosti tehnologije da sakrije broj telefona i tako ostane anonimn). Prema vrsti medija koja se koristi, elektroničko nasilje dijelimo na nasilje putem mobitela i nasilje putem interneta koje se često naziva *online* nasiljem. Prema vrsti djelovanja, brojne oblike ponašanja u okviru elektroničkog nasilja klasificirala je Nancy Willard (2006, prema Bilić, 2018) – s obzirom na specifične načine počinjenja razlikujemo vrijeđanje porukama, uznemiravanje, uhođenje i zastrašivanje, klevetanje, razotkrivanje, isključivanje, videosnimanje napada i sekstiranje. Međutim, s obzirom na brzinu razvoja informacijsko-komunikacijske tehnologije, svakodnevno se javljaju novi oblici elektroničkog nasilja pa se svaka njegova klasifikacija može smatrati zastarjelom (Bilić, 2019). Najnoviji trendovi nasilja na internetu vezani su uz društvene mreže (*Facebook*) na kojima se i događa najveći broj incidenata elektroničkog nasilja među vršnjacima. Carrick-Davies (2012, prema Bilić, 2018) opisuje pojavu *frapinga* (riječ nastaje spajanjem riječi *rape* i *Facebook*) – oblik nasilja u kojem počinitelj provali u profil žrtve te šalje neugodne poruke njezinim kontaktima/prijateljima, predstavljajući se kao žrtva. Kod nas su popularnije grupe mržnje na društvenim mrežama u kojima se objavljuju uvredljive slike, video snimke i komentari o vršnjacima, a nerijetko se poziva na mržnju i nasilje. Na primjer, prvi poznati slučaj u Hrvatskoj je grupa „Vinkovačke kur***“ koja je pokrenula lavinu sličnih grupa na toj društvenoj mreži.

1.3. Prevalencija nasilja među vršnjacima

Kada je riječ o prevalenciji nasilja među vršnjacima, istraživanja ne daju konzistentne rezultate. Nekonzistentnost rezultata proizlazi iz različitih načina mjerenja, odnosno ovise o operacionalizaciji varijabli, vrsti nasilja, korištenom mjernom instrumentu, izvorima podataka i veličini uzoraka, ali i o korištenom kriteriju pri podjeli učenika u kategorije nasilnika, žrtve i provokativne žrtve. Općenito, rezultati se mogu sažeti u nekoliko osnovnih nalaza: u nasilje je uključeno više mlađe nego starije djece, te više dječaka nego djevojčica, najčešći oblik nasilja je verbalno nasilje, dječaci su češće uključeni u tjelesno, a djevojčice u relacijsko nasilje (Bilić i sur., 2012).

Prva strana istraživanja izvještavala su o nasilju kao međunarodnom problemu koji se s različitim postocima javlja u svim dijelovima svijeta pa je tako 14% norveških učenika, 15% japanskih, 16% američkih, 17% španjolskih i 19% engleskih učenika izvještavalo o nasilju u školi (Olweus, 1998). Novija međunarodna istraživanja, među kojima se ističe ono Craiga i suradnika (2009) provedeno u 40 zemalja Europe, Sjeverne Amerike i Izraela na reprezentativnim nacionalnim uzorcima djece školske dobi, izvještavaju da 13% učenika doživljava neki oblik klasičnog nasilja svakodnevno, 11% učenika sudjeluje u nasilju u ulozi počinitelja, a četiri posto u ulozi provokativnih žrtava. Rezultati su pokazali i da je stopa nasilja najniža u skandinavskim zemljama – Norveška, Finska, Švedska, potom slijede Irska, Mađarska i Češka, dok se kao zemlje s najvećom stopom klasičnog nasilja među vršnjacima ističu Litva, Latvija, Estonija, Grčka, Rumunjska, Turska i Ukrajina. Hrvatska se, prema tom istraživanju, nalazi među deset zemalja s najnižom stopom klasičnog nasilja među djevojčicama (9.9%), dok se, kada je riječ o dječacima, nalazi u prvih 11 zemalja s najnižom stopom (15%) (Craig i sur., 2009). Slične rezultate pokazalo je još jedno međunarodno istraživanje koje se u suradnji sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom (*World Health Organization, WHO*) provodi u 44 zemlje i regije svijeta. Nositelj *Istraživanja o zdravstvenom ponašanju učenika (Health Behaviour in School-Aged Children, HBSC)* za Hrvatsku je Hrvatski zavod za javno zdravstvo, koji je 2016. godine objavio rezultate istraživanja provedenog 2014., a prema kojima je Hrvatska smještena u donju trećinu ljestvice kada je riječ o žrtvama nasilja među vršnjacima, odnosno u donju polovicu ljestvice kada se radi o počiniteljima nasilja nad vršnjacima. Učestalost doživljenog nasilja među vršnjacima varirala je od 7% do 11% za dječake, odnosno od pet do osam posto za djevojčice, ovisno o dobi. Učestalost počinjenog nasilja među vršnjacima je također ovisila o dobi te se kretala od 5% do 12% posto za dječake, odnosno od dva do pet posto za djevojčice. Na vrhu ljestvice su

se, i u ovom istraživanju, našle Litva, Letonija i Rusija, dok su zemlje s najmanjim stopama nasilja i viktimizacije među vršnjacima Švedska, Island i Armenija. U usporedbi s prijašnjim rezultatima navedenog istraživanja, u Hrvatskoj se od 2002. pa do 2014. uočava lagani trend rasta žrtava nasilja među vršnjacima, dok se broj počinitelja nasilja nad vršnjacima smanjuje (Hrvatski zavod za javno zdravstvo, 2016).

Većina istraživanja nasilja među vršnjacima provedena je sa djecom osnovnoškolske dobi te se bavila različitim potkategorijama klasičnog nasilja. Ranija istraživanja pokazuju da je 15% (Olweus, 1998), odnosno 17% djece povremeno nasilno prema svojim vršnjacima (Elez, 2003). Prema rezultatima Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba (Buljan Flander, 2004), svako četvrto dijete, odnosno otprilike 27% djece doživljava jedan oblik nasilja u školi svakodnevno, a prema rezultatima istraživanja Buljan Flander, Durman Marijanović i Čorić Špoljar (2007), čak 35% djece svakodnevno sudjeluje u međuvršnjačkom nasilju, bilo kao počinitelj ili žrtva. Slično pokazuju i rezultati *UNICEF*-ova istraživanja provedenog 2004. godine u sklopu projekta *Za sigurno i poticajno okruženje u školama* - 32,7% djece je bilo izloženo nekom obliku nasilja među vršnjacima u školama na području cijele Hrvatske (Pregrad, 2007). I sljedeće *UNICEF*-ovo istraživanje donosi slične rezultate – 27% djevojčica i 26% dječaka povremeno doživi klasično nasilje, pri čemu četiri posto djevojčica i pet posto dječaka nasilje doživi nekoliko puta tjedno (Pregrad, Tomić Latinac, Mikulić i Šeparović, 2011). Hrvatska je 2006. godine sudjelovala i u istraživanju Svjetske zdravstvene organizacije koje je pokazalo da 10% djevojčica i 16% dječaka sudjeluje u nasilju među vršnjacima (Vejmelka, 2012).

Novija istraživanja provedena u Hrvatskoj sa djecom osnovnoškolske dobi pokazuju da njih čak 30% izvještava da su bili žrtve nasilja, pri čemu je 27% djece doživjelo verbalno nasilje, 24% tjelesno, a 6.5% elektroničko nasilje među vršnjacima (Velki, 2012, Velki i Vrdoljak, 2013). Prema istraživanju Vlah i Perger (2014), 60% učenika je jednom bilo izloženo nekoj vrsti nasilja, dok je prema rezultatima Žakule-Desnice (2011), 37% učenika skoro svakodnevno uključeno u nasilje među vršnjacima, pri čemu je 25% učenika barem jednom dnevno svakodnevno doživjelo, a isto toliko barem jednom dnevno svakodnevno i počinilo nasilje među vršnjacima. Rezultati dobiveni u sklopu velike međunarodne epidemiološke studije *BECAN (Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect)* 2011. godine govore da čak 64% hrvatskih učenika ne sudjeluje u nasilju među vršnjacima, dok je njih 36% uključeno i to na način da je 15% uključeno u međuvršnjačko nasilje kao žrtve, 6% je počinitelja međuvršnjačkog nasilja, a 15% je provokativnih žrtava (Sušac,

Ajduković i Rimac, 2016). Slične rezultate predstavile su Marušić i Pavin Ivanec (2008) koje su u sklopu već spomenutog *UNICEF*-ovog projekta *Za sigurno i poticajno okruženje u školama* provele istraživanje u 11 osnovnih škola na području Hrvatske i dobile da 65% učenika nije ni jednom u protekloj školskoj godini bilo izloženo nasilju među vršnjacima, a 24% jednom ili dva puta. Velki i Kuterovac Jagodić (2015) provele su istraživanje u šest hrvatskih osnovnih škola u kojem su, uz učenike, sudjelovali i njihovi roditelji i razrednici. Prevalencija nasilja ovisila je o pristupu i metodi mjerenja te se kretala između 12% i 33% za verbalno nasilje, 6% i 10% za tjelesno nasilje i 0.6% i 4% za elektroničko nasilje.

Manji broj istraživanja međuvršnjačkog nasilja proveden je u srednjim školama. Ranija strana istraživanja klasičnih oblika nasilja navode kako je otprilike 30% srednjoškolaca uključeno u nasilje među vršnjacima i to 9% - 13% kao počinitelji, 9 - 11% kao žrtve, a između tri i šest posto kao provokativne žrtve, pri čemu pet posto srednjoškolaca nasilje doživljava svakodnevno (Pitts i Smith, 1995, Nansel i sur., 2001, Shogakusei, 2003, Spriggs, Iannotti, Nansel i Haynie, 2007, Klomek, Marrocco, Kleinman, Schonfeld i Gould, 2007, Lien, Green, Welandar-Vatn i Bjertness, 2009). I u nama susjednoj zemlji rezultati su uglavnom slični. Izvještavaju o manjoj prevalenciji nasilja među vršnjacima u srednjim nego u osnovnim školama - 77% srednjoškolaca nikad nije bilo izloženo nasilju tijekom svog školovanja, dok je 17% srednjoškolaca nasilje doživjelo jednom ili dva puta, pri čemu su najčešće bili žrtve verbalnog (23% je doživjelo da ih drugi vrijeđaju i ismijavaju, 28% da ih nazivaju pogrđnim imenima, 40% da drugi učenici šire laži o njima) i relacijskog nasilja (34% je doživjelo da netko pokušava okrenuti vršnjake protiv njih) (Kodžopeljić, Smederevac i Čolović, 2010, Gojković i Vukičević, 2011). Knjaz, Rupčić i Šunda (2008) su proveli istraživanje temeljeno na *UNICEF*-ovom preventivnom programu *Stop nasilju u školama* s ciljem utvrđivanja realnog stanja međuvršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama na području Hrvatske. Rezultati su pokazali da je 14% srednjoškolaca barem jednom bilo izloženo nasilju, od čega tri posto nekoliko puta tjedno. Velki (2008) izvještava o većoj prevalenciji nasilja među srednjoškolcima: 30% učenika vrši nasilje nad drugima, dok je približno 50% učenika bilo izloženo nasilju i to osam posto njih svaki dan, 10% učenika nekoliko puta tjedno, 15% učenika jednom mjesečno i 16% par puta godišnje, bez razlika među spolovima. Pri tome, najčešće su doživljavali verbalno nasilje (36%), zatim tjelesno (28%), emocionalno (16%) i podjednakom učestalošću seksualno i ekonomsko nasilje (7%). I u sljedećem istraživanju dobivene su nešto veće prevalencije međuvršnjačkog nasilja među srednjoškolcima. Rajhvajn Bulat i Ajduković (2012) provele su istraživanje u četiri srednje

škole na području Hrvatske te su došle do podatka da je 38% srednjoškolaca izloženo nekom obliku vršnjačkog nasilja barem jednom tjedno, najčešće ogovaranju. Također, rezultati su pokazali da 11% srednjoškolaca vrši nasilje nad drugima, 18% srednjoškolaca su žrtve nasilja, a čak 20% srednjoškolaca sudjeluju u nasilju kao provokativne žrtve. Uz ogovaranje (23%), srednjoškolci su najčešće izloženi vrijeđanju nazivanjem pogrdnim imenima (11%), agresivnom vikanju i deranju (9%) te prijetnjama udarcima ili ozljedama (7%). Od fizičkih oblika nasilja, najčešće su izloženi udaranju ili namjernom guranju (9%), a pet posto ih je bilo izloženo uznemiravanju na seksualan način. Isto tako, srednjoškolci su najčešće ogovarali svoje vršnjake (18%), vrijeđali ih nazivanjem pogrdnim imenima (11%), agresivno se derali ili vikali na njih (9%) te im prijetili udarcima ili ozljedama (6%). Fizički je, barem jednom, 7% srednjoškolaca ozlijedilo svoje vršnjake udaranjem ili namjernim guranjem, a 5% ih je odbilo pričati sa svojim vršnjacima.

Nekonzistentnost rezultata česta je pojava i kod istraživanja elektroničkog nasilja, kako u stranim tako i u domaćim istraživanjima. Najčešće proizlazi iz metodologije, odnosno operacionalizacije elektroničkog nasilja i korištenja različitih instrumenata. Rezultati pokazuju kako je elektroničko nasilje manje zastupljeno u osnovnim školama (Limber, Olweus i Luxenberg, 2013), ali da mu učestalost raste u srednjim školama gdje prevalencija nasilja varira između 20% i 40% (Beran i Li, 2007, Li, 2007, Aricak i sur., 2008, DeHue, Bolman i Völlink, 2008, Hinduja i Patchin, 2008, Tokunaga, 2010). Posebno zabrinjava činjenica da je čak 72% mladih u dobi od 12 do 17 godine barem jednom u svom životu doživjelo neki oblik elektroničkog nasilja (Juvonen i Gross, 2008), a najčešće su ogovarani i nazivani pogrdnim imenima na internetu (DeHue i sur., 2008). U Hrvatskoj, prevalencija elektroničkog nasilja među srednjoškolcima kreće se od 12% do 55% za žrtve nasilja, odnosno od 12% do 84% za počinitelje nasilja (Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012, Jurman i Zenzerović Šloser, 2014, Đuraković, Šincek i Tomašić Humer, 2014, Buljan Flander, Dugić i Handabaka, 2015, Vejmelka, Strabić i Jazvo, 2017). Najčešći počinjeni i doživljeni oblici elektroničkog nasilja su ogovaranje i izrugivanje preko interneta te ismijavanje podataka podijeljenih putem interneta (Đuraković i sur., 2014). U višim razredima osnovne škole učenici su najčešće bili osramoćeni na forumu, blogu ili društvenim mrežama, uznemiravani putem poruka ili elektroničke pošte te su bili žrtve objavljivanja sramotnih slika ili sadržaja na internetu (Bilić i sur., 2014), dok su srednjoškolci najčešće primali i slali uvredljive poruke i komentare te širili laži (Buljan Flander i sur., 2015).

1.4. Bronfenbrennerov ekološki model u kontekstu međuvršnjačkog nasilja

Brojnim se teorijama pokušavala objasniti pojava nasilja među vršnjacima - krenulo je s biološkim i frustracijskim teorijama agresivnosti, preko teorija učenja agresivnog ponašanja kao što je Bandurina teorija socijalnog učenja, sve do kognitivističkih teorija. Međutim, tim se teorijama nije moglo obuhvatiti sve čimbenike važne za razumijevanje problematike pa se javila potreba za razvojem sveobuhvatnih integrativnih teorija agresivnog ponašanja kao što je, na primjer, Bronfenbrennerov ekološki model ljudskog razvoja (1986, 1995 prema Vasta, Haith i Miller, 1998). Ekološki model ljudskog razvoja polazi od pretpostavke da je razvoj pojedinca višestruko određen te se usmjerava na promatranje pojedinca u međusobnoj, dvosmjernoj interakciji s njegovom okolinom (Vasta i sur., 1998). Nudi holistički pogled na razvoj koji je rezultat međudjelovanja pojedinca i njegovih osobina te okoline koja se dijeli na nekoliko razina ekosustava – mikrosustav, mezosustav, egzosustav i makrosustav. Kada se model ljudskog razvoja stavi u kontekst nasilja među vršnjacima, dolazimo do pretpostavke da su nasilje i viktimizacija pod recipročnim utjecajem pojedinca, obitelji, vršnjaka, škole, zajednice i društva (Velki, 2012).

U središtu modela je pojedinac sa svojim individualnim biološkim i psihološkim osobinama koje će utjecati na to hoće li i na koji način on sudjelovati u nasilju među vršnjacima (Espelage i Swearer, 2003). Pojedinac može aktivno sudjelovati u nasilju među vršnjacima čineći ga (nasilnik), može trpjeti nasilje (žrtva), može istovremeno činiti i doživljavati nasilje (provokativna žrtva) ili pasivno promatrati (promatrač). Na primjer, ako se dijete istakne svojim izgledom (pretilost), svojim sposobnostima (mucanje) ili svojom pripadnosti određenoj manjini (romskoj), u većem je riziku da bude žrtva nasilja među vršnjacima, dok ga, na primjer, muški spol, slabija empatija, hiperaktivnost ili slabije sposobnosti rješavanja problema mogu usmjeriti prema većem riziku za činjenje nasilja među vršnjacima (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Od individualnih osobina, najviše pažnje usmjerilo se prema dobi i spolu sudionika međuvršnjačkog nasilja, a istraživanja su rezultirala općim zaključcima da prevalencija međuvršnjačkog nasilja ima oblik obrnute U-krivulje, odnosno da raste s dobi te da je na vrhuncu u završnim razredima osnovne i nižim razredima srednje škole nakon čega opada (Olweus, 1998, Buljan Flander i sur., 2007, Sušac i sur., 2012, Limber i sur., 2013). Pri tome, dječaci su češće uključeni u nasilje od djevojčica, češće doživljavaju tjelesno nasilje te su podjednako uključeni u relacijske oblike nasilja među vršnjacima koji su se inače više pripisivali djevojčicama (Olweus, 2010, Bilić i sur., 2012).

Na razini mikrosustava proučavaju se izravne interakcije pojedinca s okolinskim čimbenicima razvoja među kojima se, kao najvažniji, ističu obitelj, škola i vršnjaci (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Oni imaju izravan utjecaj na pojedinca, a određeni autori smatraju kako upravo mikrosustav i njegovi okolinski čimbenici razvoja imaju najizravniji utjecaj na uključivanje djece u međuvršnjačko nasilje pri čemu su njihove reakcije na nasilje među vršnjacima vrlo važne (Hong i Espelage, 2012, Velki i Kuterovac Jagodić, 2014, DeVoght i sur., 2015). U okviru istraživanja međuvršnjačkog nasilja, obitelj, škola i vršnjaci svrstavaju se u skupinu kontekstualnih varijabli te su često predmet istraživačkog interesa. Školski uspjeh, školska klima, razredno ozračje - samo su neke od varijabli koje su dokazano negativno povezane s međuvršnjačkim nasiljem (Buljan Flander, 2004, Buljan Flander i sur., 2007, Velki i Vrdoljak, 2013), ali ne smije se ni umanjiti utjecaj vršnjaka s kojima se pojedinac druži, koje si bira po sličnosti s vlastitim interesima, osobinama, ponašanjima i reputacijom, a koji će ih podržavati u neprimjerenim, nasilničkim oblicima ponašanja (Vasta i sur., 1998, Pellegrini, Bartini i Brooks, 1999 prema Velki i Vrdoljak, 2013).

Na razini mezosustava promatraju se međusobne interakcije mikrosustava. U kontekstu nasilja među vršnjacima, najviše su se istraživale interakcije obiteljskog i školskog, te obiteljskog i vršnjačkog sustava (Espelage i Swearer, 2003). Na primjer, važnost roditeljske uključenosti u obrazovanje djeteta – odlazak na informacije i roditeljske sastanke te sudjelovanje u školskim aktivnostima, kao i roditeljsko poznavanje djetetovih prijatelja (Rumberger, 1995, Steinberg, 1996, Orpinas i Horne, 2006, Sesar, 2011, Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Mezosustav, također, ima izravan utjecaj na razvoj nasilja i viktimizacije (Swearer, Espelage, Vaillancourt i Hymel, 2010).

Na razvoj pojedinca utječu i njemu udaljeniji sustavi poput medija i zajednice (egzosustav) te državne politike i kulture (makrosustav). Oni indirektno djeluju na razvoj pojedinca tako što mijenjaju čimbenike razvoja u ekološkim sustavima mikrosustava (Keresteš, 2002). Egzosustav uključuje čimbenike poput radnog mjesta roditelja, obiteljskih prijatelja, aktivnosti lokalne zajednice, a u kontekstu nasilja među vršnjacima proučavaju se čimbenici poput izloženost nasilju u zajednici, izloženost nasilju u medijima, igranje nasilnih kompjuterskih igrica i korištenje interneta bez nadzora (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014, Bilić, 2018). Makrosustav se odnosi na kulturu u kojoj dijete živi, ekonomske uvjete života, zakone i propise, norme i stavove. Najmanje je istraživana razina ekološkog modela u kontekstu nasilja među vršnjacima, a istraživački interes se usmjeravao na ispitivanje učestalosti pojave međuvršnjačkog nasilja s obzirom na prevladavajući

individualizam/kolektivizam u društvu (Nesdale i Naito, 2005) ili društvenu organizaciju (Laub i Lauritsen, 1998).

1.5. Kružni (cirkumpleksni) model bračnog i obiteljskog sustava

Pokušavajući premostiti jaz između istraživačkog rada, teorije i prakse, Olson (2000) predstavlja kružni model bračnog i obiteljskog sustava (*Circumplex model of marital and family system*) koji u svojoj osnovi integrira spoznaje systemske teorije i teorije životnog ciklusa obitelji te pretpostavlja da će funkcioniranje obitelji kao sustava ovisiti o životnom ciklusu obitelji i njihovoj životnoj situaciji (Merkaš, 2012). Kako bi objasnio bračnu i obiteljsku dinamiku, svojim je modelom integrirao tri dimenzije na kojima (zasebno) počivaju brojne druge teorije obiteljskog funkcioniranja i obiteljske terapije – kohezija ili zajedništvo, fleksibilnost ili prilagodljivost i komunikacija (Olson, 2000).

Kohezija se odnosi na emocionalnu povezanost članova obitelji. Opisuje se i mjeri specifičnim konstruktima kao što su zajednički interesi i rekreacija, zajedničko provođenje vremena, donošenje zajedničkih odluka, zajednički obiteljski prijatelji i slično, pri čemu se proučava kako pojedini članovi obitelji balansiraju vlastitu samostalnost, odnosno odvojenost od i povezanost s obitelji (Olson, 2000, Merkaš, 2012). Olson (2000) je razlikovao četiri razine obiteljske kohezije koje variraju od isključenosti (eng. *disengaged*), odvojenosti (eng. *separated*), spojenosti (eng. *connected*) do uhvaćenosti (eng. *enmeshed*), dok Merkaš (2012) ističe kako postoji pet razina obiteljske kohezije koje variraju od ekstremne nepovezanosti do ekstremno visoke povezanosti pri čemu se ekstremno visoka povezanost, odnosno uhvaćenost mora mjeriti specifičnim mjernim instrumentom, različitim od mjera obiteljske kohezije.

Obiteljsko vodstvo, obiteljski pregovarački stilovi, odnos obiteljskih uloga i obiteljska pravila četiri su specifična konstrukta kojima opisujemo i mjerimo obiteljsku fleksibilnost. S obzirom na sposobnost balansiranja stabilnosti i promjene u obiteljskom sustavu, razlikujemo četiri razine obiteljske fleksibilnosti: rigidna, strukturirana, fleksibilna i kaotična. Za optimalno funkcioniranje obiteljskog sustava, potrebno je održavati određenu razinu stabilnosti u sustavu, a istovremeno biti otvoren prema promjeni (Olson, 2000).

Kružni model bračnog i obiteljskog sustava je dinamičan, pretpostavlja da se promjene mogu dogoditi i da se događaju u parovima i obiteljima tijekom vremena. Kako bi odgovorio na kriznu ili stresnu situaciju, obiteljski sustav će se promijeniti, a samo će oni funkcionalni obiteljski sustavi imati dovoljno resursa i sposobnosti da se prilagode i što efikasnije suoče s krizom. Pri tome važnu ulogu ima komunikacija, treća dimenzija Olsonovog modela koja

pomaže pri održavanju dvije središnje dimenzije modela u ravnoteži. Koristeći pozitivne komunikacijske vještine kao što su aktivno slušanje, pozornost i poštivanje sugovornika, praćenje razgovora, samootkrivanje i slično, obiteljski sustav mijenja svoje razine kohezije i fleksibilnosti kako bi udovoljio zahtjevima situacije ili razvojnim promjenama svojih članova (Merkaš, 2012). Dakle, sposobnost promjene je jedan od najvažnijih čimbenika koji razlikuje funkcionalnu od nefunkcionalne obitelji (Olson, 2000).

1.6. Obitelj i nasilje među vršnjacima

Uz individualne karakteristike pojedinca, obitelj je najistraživaniji razvojni čimbenik istraživan u kontekstu ekološkog modela nasilja među vršnjacima (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Obitelj je složena, hijerarhijski organizirana i povezana cjelina koja predstavlja prvi izvor ljubavi, podrške, sigurnosti, učenja i socijalizacije (Keresteš, 2002). Predstavlja dinamičan i promjenjiv sustav temeljen na složenim i višestrukim interakcijama u kojem struktura obitelji utječe na razvoj pojedinca, a pojedinac na funkcioniranje obitelji (Wagner Jakab, 2008). Ima središnju ulogu u životu pojedinca i njegovom formiranju te je jedan od najznačajnijih čimbenika socijalizacije. Kroz interakcije članova svoje obitelji u procesu obiteljskog odgoja, pojedinac će, osjetljiv na ozračje koje vlada u roditeljskom domu, učiti komunicirati, rješavati sukobe i probleme, pokazivati emocije, usvajati obrasce prema kojima će temeljiti kasnije odnose, sustave vrijednosti, prihvatljiva i neprihvatljiva ponašanja i slično. Pojedinac će učiti, ponavljati i imitirati roditeljska ponašanja, a naučeno će ga pratiti i utjecati na njegovo ponašanje i funkcioniranje do kraja života. Stoga je važno da obitelj i obiteljski odgoj budu funkcionalni.

Funkcionalna je ona obitelj koja izvršava svoj zadatak i služi svojoj svrsi, odnosno ona koja stvara uvjete za razvoj zdravih i zrelih članova (Marangunić, 2008). Sakoman (2009) ističe da je funkcionalna obitelj sustav u kojem roditelj prilagođava vlastiti odgojni pristup specifičnim potrebama djeteta, posvećuje dovoljno kvalitetnog vremena djetetu, u kojem je roditelj uspostavio i održava odnos temeljen na bezuvjetnoj ljubavi i poštovanju, pri čemu pomaže djetetu izgraditi kvalitetan sustav vrijednosti, uči ga socijalnim i drugim vještinama potrebnim da razvije samopoštovanje, samopouzdanje i pozitivnu sliku o sebi te omogućava djetetu da se, uz njegov nadzor i potporu, osamostaljuje i odrasta. Dakle, obitelj može biti poticaj, podrška i temeljni stup zaštite djeteta, ali istovremeno može biti i izvor rizika za djetetovu dobrobit jer ima važnu ulogu u razvoju nasilnog ponašanja (Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012).

Obiteljske varijable obuhvaćene istraživanjima nasilja među vršnjacima mogu se podijeliti u dvije kategorije – strukturalne i procesne obiteljske varijable. Struktura, odnosno cjelovitost obitelji i njezin socio-ekonomski status dvije su najistraživanije strukturalne varijable. Socio-ekonomski status obitelji najčešće se procjenjuje razinom obrazovanja roditelja, statusom zaposlenosti i procjenom prihoda, te je negativno povezan s nasiljem među vršnjacima, odnosno djeca koja dolaze iz necjelovitih obitelji s većim brojem djece, u kojima su roditelji nisko obrazovani i imaju slabije prihode, više sudjeluju u nasilju među vršnjacima (Oliver, Oaks i Hoover, 1994, Due i sur., 2005, Jansen, Veenstra, Ormel, Verhulst i Reijneveld, 2011, Fu, Land i Lamb, 2012, Velki i Kuterovac Jagodić, 2015). Međutim, rezultati istraživanja nisu konzistentni ni po pitanju povezanosti strukturalnih obiteljskih varijabli i nasilja među vršnjacima, pa tako postoje i ona istraživanja koja su pokazala da socio-ekonomski status obitelji, razina obrazovanja roditelja i struktura obitelji nisu povezana s nasilnim ponašanjem, već da je snažniji prediktor nejednakost obiteljskih prihoda unutar škole (Sourander, Helstelä, Helenius i Piha, 2000, Dake, Price i Telljohann, 2003, Elgar, Craig, Boyce, Morgan, Vella-Zarb, 2009, Magklara i sur., 2012). Neovisno o tome, postoji slaganje stručnjaka da strukturalne obiteljske varijable nemaju izravan, već medijatorski utjecaj na nasilje među vršnjacima, na način da one povećavaju stres i tako utječu na roditeljske i odgojne postupke te obiteljsko funkcioniranje (Eisenberg, Damon i Lerner, 2006, Velki i Kuterovac Jagodić, 2015).

S druge strane, procesne obiteljske varijable, koje se odnose na mehanizme djelovanja obitelji, imaju izravniji utjecaj na nasilje među vršnjacima. Brojna istraživanja dala su jasne rezultate te su se autoritarni roditeljski stil odgoja i iskustvo tjelesnog zlostavljanja u obitelji istaknuli kao najsnažniji prediktori nasilja među vršnjacima (Baldry i Farrington, 2000, Klarin, 2002, Baldry, 2003, Mauer, 2011, Knous-Westfall, Ehrensaft, MacDonell i Cohen, 2012, Rigby, 2013, Sušac, Ajduković i Rimal, 2016). U obiteljskim odnosima koji ne uključuju zlostavljanje, prediktori nasilnog ponašanja odnose se na elemente obiteljskog funkcioniranja kao što su obiteljska klima, kohezija, komunikacija i fleksibilnost. Već su rana istraživanja nasilja među vršnjacima istaknula njegovu povezanost s lošijim obiteljskim funkcioniranjem i lošim odnosima s oba roditelja (Rigby, 1994) te su pokazala kako roditeljsko ponašanje i obiteljski procesi objašnjavaju značajan postotak varijance agresivnog i antisocijalnog ponašanja djeteta (Patterson, DeBaryshe i Ramsey, 1989). Početni nalazi nastavili su se potvrđivati pa tako metaanaliza 153 istraživačka rada koja su se bavila prediktorima međuvršnjačkog nasilja i viktimizacije ističe obitelj i obiteljsko okruženje kao

važan okolinski čimbenik i zajednički prediktor nasilja, viktimizacije i provokativne viktimizacije (Cook, Williams, Guerra, Kim i Sadek, 2010). Nadalje, Cenkseven Önder i Yurtal (2008) ističu kako žrtve i počinitelji imaju negativniju percepciju obitelji u odnosu na vršnjake koji se ponašaju na društveno prihvatljiv način. Pri tome su se slabija sposobnost rješavanja obiteljskih problema, manja otvorenost u komunikaciji te nejasna raspodjela poslova unutar obitelji pokazale značajnim prediktorima nasilnog ponašanja, dok su se značajnim prediktorima viktimizacije, uz već navedenu manju otvorenost u komunikaciji i nejasnu raspodjelu poslova, istaknuli i nedostatak pravila ponašanja te općenito lošije obiteljsko funkcioniranje.

Pretpostavka je da kvaliteta obiteljskih odnosa prema djetetu utječe na kvalitetu njegovog odnosa s vršnjacima (Bilić, 2018). Obrasce ponašanja viđene u obitelji djeca će prenijeti u vršnjačko okruženje pa će tako pozitivni, topli i zaštitnički odnosi s roditeljima potaknuti i takve odnose prema drugima (Klarin i Matešić, 2014). Također, pozitivno roditeljstvo koje se temelji na toplom i srdačnom odnosu roditelja prema djeci, podršci, primjerenom nadzoru i dobroj komunikaciji može biti zaštita protiv vršnjačke viktimizacije (Lereya, Samara i Wolke., 2013). S druge strane, negativna emocionalna klima, nezadovoljstvo obiteljskim odnosima, nedostatak empatije, negativna percepcija obitelji, nejasna i manje otvorena komunikacija, komunikacija s djetetom koja uključuje nametanje moći i mišljenja bez obrazloženja, korištenje prijetnje, prisile i moći za uspostavljenje discipline, slaba sposobnost rješavanja obiteljskih problema, nejasna raspodjela poslova u obitelji, nedostatak pravila ponašanja te neuključenost roditelja u aktivnosti djece i proces obrazovanja, povećavaju vjerojatnost uključivanja djece u međuvršnjačko nasilje (Olweus, 1994, Steinberg, 1996, Olweus, 1998, Berthold i Hoover, 2000, Baldry, 2003, Laufer i Harel, 2003, Rigby, 2006, Cenkseven Önder i Yurtal, 2008, Lee i Wong, 2009, Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012, Velki, 2012, Velki i Kuterovac Jagodić, 2015).

Dosadašnja hrvatska istraživanja naglasak su stavila na pitanje nasilja među osnovnoškolcima stoga će se ovim radom ispitati učestalost međuvršnjačkog nasilja u srednjim školama, pri čemu će se dodatno provjeriti razlike u doživljenom i počinjenom međuvršnjačkom nasilju s obzirom na spol. Također, s obzirom da obiteljsko funkcioniranje ima značajnu ulogu u razvoju emocionalnih problema i problema u ponašanju djece, a da je u okviru hrvatskih istraživanja nasilja među vršnjacima malo pažnje posvećeno njegovom odnosu s procesnim obiteljskim varijablama koje se tiču funkcioniranja obitelji, ovim diplomskim radom će se provjeriti na koji je način doživljeno i počinjeno međuvršnjačko

nasilje povezano s obiteljskim funkcioniranjem i njegovim dimenzijama obiteljske kohezije, fleksibilnosti i komunikacije te koliko se ono može predvidjeti na temelju spola i obiteljskog funkcioniranja.

2. Cilj i problemi istraživanja

2.1. Cilj istraživanja:

Cilj istraživanja bio je ispitati učestalost doživljenog i počinjenog ukupnog, tjelesnog, verbalnog i elektroničkog vršnjačkog nasilja među srednjoškolcima, kao i ispitati postoje li razlike u činjenju, odnosno doživljavanju vršnjačkog nasilja s obzirom na spol. Također, cilj je bio provjeriti odnos nasilja među vršnjacima i obiteljskog funkcioniranja te njegovih dimenzija – obiteljske kohezije, fleksibilnosti i komunikacije. Osim toga, cilj istraživanja bio je provjeriti u kojoj mjeri spol i obiteljsko funkcioniranje mogu predvidjeti vršnjačko nasilje i viktimizaciju.

2.2. Problemi istraživanja:

U skladu s ciljevima istraživanja formulirani su sljedeći problemi:

1. Utvrditi učestalost doživljenog i počinjenog ukupnog, tjelesnog, verbalnog i elektroničkog vršnjačkog nasilja te utvrditi kolika je prevalencija vršnjačkog nasilja s obzirom na različite kategorije sudjelovanja (počinitelji nasilja, žrtve, provokativne žrtve, neuključeni).

Hipoteza: Očekuje se najveća učestalost počinjenog i doživljenog verbalnog nasilja. Očekuje se veća prevalencija žrtvi nasilja u odnosu na počinitelje i provokativne žrtve nasilja.

2. Utvrditi postoji li statistički značajna razlika između djevojaka i mladića u doživljenom i počinjenom međuvršnjačkom nasilju.

Hipoteza: Očekuje se statistički značajna razlika između djevojaka i mladića u doživljenom i počinjenom međuvršnjačkom nasilju na način da će mladići češće biti počinitelji, a djevojke žrtve međuvršnjačkog nasilja. Očekuje se da će mladići češće biti počinitelji i žrtve tjelesnog nasilja, kao i počinitelji verbalnog i elektroničkog nasilja, dok će djevojke češće biti žrtve verbalnog i elektroničkog nasilja.

3. Utvrditi na koji su način doživljeno i počinjeno međuvršnjačko nasilje povezano s obiteljskom kohezijom, fleksibilnosti i komunikacijom te ukupnim obiteljskim funkcioniranjem.

Hipoteza: Lošije obiteljsko funkcioniranje (niža obiteljska kohezija, slaba obiteljska fleksibilnost, loša obiteljska komunikacija) bit će povezano s češćim doživljavanjem međuvršnjačkog nasilja, kao i s češćim činjenjem međuvršnjačkog nasilja.

3. Metoda

3.1. Sudionici

U istraživanju je sudjelovalo 339 učenika drugih i trećih razreda tri srednje strukovne škole na području grada Zagreba, 209 djevojaka (61.7%) i 130 mladića (38.3%) u dobi od 16 do 19 godina ($M=16.74$, $SD=.704$). Prosječna ocjena na kraju prošle školske godine iznosila je 3.87 ($SD=.66$). Većina sudionika (78.2%) živi s oba roditelja. Najveći broj roditelja ima srednju stručnu spremu (61.1% majki, 65.5% očeva).

3.2. Instrumenti

Upitnik o nasilju među školskom djecom (UNŠD, Velki i Vrdoljak, 2011)

Upitnik o nasilju među školskom djecom prikuplja podatke o demografskim karakteristikama djeteta kao što su dob, spol, razred, ocjene i broj prijatelja, o osjećaju vršnjačke prihvaćenosti, osjećaju sigurnosti u školi te o učestalosti počinjenog i doživljenog nasilja. Za potrebe ovog istraživanja korištene su samo čestice vezane uz učestalost doživljenog i počinjenog nasilja, odnosno Skala nasilja među djecom i Skala viktimizacije. Obje skale sastoje se od 19 čestica koje se mogu podijeliti u tri podskale koje mjere verbalno nasilje (šest čestica, npr. *Govorim ružne riječi drugoj djeci*), odnosno verbalnu viktimizaciju (šest čestica, npr. *Netko ti je govorio ružne riječi*), tjelesno nasilje (sedam čestica, npr. *Nekog jako istučem*), odnosno tjelesnu viktimizaciju (sedam čestica, npr. *Netko te jako istukao*), te elektroničko nasilje (šest čestica, npr. *Vrijeđam druge putem društvenih mreža*), odnosno elektroničku viktimizaciju (šest čestica, npr. *Netko te je vrijeđao putem društvenih mreža*). Sudionici istraživanja trebaju označiti učestalost doživljenog/počinjenog pojedinog oblika nasilja koja se boduje na sljedeći način: „nikad“ nosi jedan bod, „rijetko“ (nekoliko puta godišnje) dva boda, „ponekad“ (jednom mjesečno) tri boda, „često“ (nekoliko puta mjesečno) četiri boda te „uvijek“ (skoro svaki dan) pet bodova. Rezultat se za svaku podskalu formira se kao aritmetička sredina određenih čestica. Teorijski raspon kreće se od jedan do pet, pri čemu viši rezultat upućuje na veću učestalost doživljenog/počinjenog nasilja. U istraživanju Velki i Vrdoljak (2013) pouzdanost tipa unutarne konzistencije za Skalu nasilja među djecom i njezine podskale iznosi od .66 do .83, a za Skalu viktimizacije i njezine podskale od .70 do .87. U ovom istraživanju koeficijent pouzdanosti izražen Cronbach alfaom za Skalu nasilja među djecom iznosi .96, odnosno .90 za tjelesno nasilje, .87 za verbalno nasilje i .95 za elektroničko nasilje, dok za Skalu viktimizacije iznosi .93, odnosno .87 za tjelesnu

viktimizaciju, .84 za verbalnu viktimizaciju i .88 za električnu viktimizaciju. Navedene vrijednosti ukazuju na visoku pouzdanost instrumenta.

Skala obiteljskog funkcioniranja (Merkaš, 2012)

Skala obiteljskog funkcioniranja, konstruirana pod Olsonovim modelom bračnog i obiteljskog sustava, namijenjena je mjerenju i procjeni obiteljskog funkcioniranja. Sastoji se od tri podskale: Skala obiteljske kohezije (16 čestica, npr. *U mojoj obitelji postoji osjećaj zajedništva*), Skala obiteljske fleksibilnosti (15 čestica, npr. *Članovi moje obitelji prilagođavaju se jedni drugima*) te Skala obiteljske komunikacije (15 čestica, npr. *Međusobno razgovaramo o problemima koje imamo*). Zadatak sudionika je procijeniti koliko dobro čestice trenutno opisuju njegovu obitelj zaokruživanjem odgovora na Likertovoj skali od četiri stupnja (1 = „potpuno netočno za moju obitelj“, 2 = „uglavnom netočno za moju obitelj“, 3 = „uglavnom točno za moju obitelj“, 4 = „potpuno točno za moju obitelj“). Moguće je rezultate koristiti na razini podskala ili ukupan rezultat na skali, a sukladno tome ukupan rezultat formira se kao zbroj rezultata svih ili određenih tvrdnji, uz obrnuto kodiranje određenih čestica. Teorijski raspon kreće se od 16 do 64 za Skalu obiteljske kohezije te od 15 do 60 za Skale obiteljske fleksibilnosti i komunikacije, odnosno od 46 do 184 za skalu u cjelini, pri čemu viši rezultat na skali upućuje na bolje obiteljsko funkcioniranje. U istraživanju Merkaš (2012) pouzdanost izražena Cronbach alfa iznosi .82 za obiteljsku koheziju, .80 za obiteljsku fleksibilnost i .85 za obiteljsku komunikaciju. U ovom istraživanju pouzdanost Skale obiteljskog funkcioniranja izražena Cronbach alfa iznosi .96, odnosno .90 za obiteljsku koheziju, .88 za obiteljsku fleksibilnost i .92 za obiteljsku komunikaciju što upućuje na visoku pouzdanost tipa unutarnje konzistencije instrumenta.

Uz navedene upitnike prikupljeni su i opći socio-demografski podaci, odnosno podaci o dobi, spolu, razredu te prosječnoj ocjeni na kraju prošle školske godine. Također, zanimalo nas je s kim sudionik živi, pri čemu je sudionik trebao zaokružiti jedan od ponuđenih odgovora (1 – s oba roditelja, 2 – s ocem, 3 – s majkom) ili napisati ako živi s nekim drugim. Na kraju, sudionik je trebao zaokružiti jedan od pet ponuđenih odgovora koji se odnose na završen stupanj obrazovanja majke i oca, posebno za svakog roditelja (1 – završena osnovna škola, 2 – završena srednja škola, 3 – završena viša škola ili preddiplomski studij, 4 – završen fakultet, 5 – završen magisterij ili doktorat).

3.3. Postupak

Prije provođenja istraživanja, tražene su dozvole škola za provođenje istraživanja za potrebe izrade diplomskog rada te pismene suglasnosti roditelja za sudjelovanje djeteta u istraživanju.

Istraživanje je provedeno grupno, za vrijeme satova razredne zajednice. Učenici bez suglasnosti roditelja za to su vrijeme napustili učionicu u pratnji stručnog suradnika. Prije ispunjavanja upitnika, sudionicima je objašnjena svrha i postupak istraživanja te se od njih tražio obaviješteni pristanak na sudjelovanje u istraživanju uz naglašavanje da je sudjelovanje u potpunosti anonimno i dobrovoljno te da je moguće od njega odustati bez ikakvih posljedica u bilo kojem trenutku. Naglašeno im je da će se rezultati koristiti isključivo na grupnoj razini, za potrebe izrade diplomskog rada te im je dana e-mail adresa na koju se mogu javiti ako imaju kakvih pitanja ili ih zanimaju rezultati provedenog istraživanja. Sudionicima je dana opća uputa i mogućnost postavljanja pitanja. Ispunjavanje upitnika trajalo je u prosjeku 15 minuta. Po završetku ispunjavanja, upitnici su sakupljeni te se sudionicima zahvalilo na sudjelovanju.

4. Rezultati

U Tablici 1 slijedi prikaz deskriptivnih podataka korištenih varijabli.

Tablica 1. *Deskriptivni podaci i Kolmogorov Smirnov test za varijable obiteljskog funkcioniranja, nasilja i viktimizacije (N=339)*

	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>Min</i>	<i>Max</i>	<i>KS_z</i>	<i>p</i>
Obiteljsko funkcioniranje	138.53	25.40	61	183	.09	.000*
Obiteljska kohezija	48.10	9.17	20	64	.09	.000*
Obiteljska fleksibilnost	45.88	8.28	18	60	.09	.000*
Obiteljska komunikacija	44.54	9.61	16	60	.09	.000*
Nasilje	1.41	.69	1	5	.28	.000*
Tjelesno nasilje	1.34	.72	1	5	.32	.000*
Verbalno nasilje	1.70	.80	1	5	.20	.000*
Elektroničko nasilje	1.21	.68	1	5	.41	.000*
Viktimizacija	1.72	.71	1	5	.18	.000*
Tjelesna viktimizacija	1.64	.79	1	5	.21	.000*
Verbalna viktimizacija	2.15	.88	1	5	.13	.000*
Elektronička viktimizacija	1.38	.71	1	5	.29	.000*

*Napomena: *p<.001*

Prema rezultatima prikazanim u Tablici 1 može se vidjeti kako sudionici obiteljsko funkcioniranje procjenjuju dobrim, pri čemu najboljom procjenjuju obiteljsku koheziju, a najslabijom obiteljsku komunikaciju. Također, može se primijetiti kako sudionici izvještavaju o češćem doživljavanju nego činjenju nasilja. Pri tome, najčešće su izloženi verbalnom, a potom tjelesnom nasilju. Isto tako, najčešće su verbalno, a potom tjelesno nasilni prema svojim vršnjacima.

Također, kao što pokazuju rezultati Kolmogorov-Smirnov testa normalnosti raspodjele, raspodjele rezultata na svim korištenim varijablama statistički značajno odstupaju od normalnosti ($p<.001$). Distribucije počinjenog i doživljenog tjelesnog, verbalnog, elektroničkog i ukupnog nasilja izrazito su pozitivno asimetrične, dok su distribucije obiteljskog funkcioniranja, obiteljske kohezije, obiteljske fleksibilnosti i obiteljske komunikacije negativno asimetrične.

Kako bi se odgovorilo na prvi istraživački problem, u Tablicama 2 i 3 prikazane su učestalosti doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja.

Tablica 2. Učestalost pojedinog oblika doživljenog vršnjačkog nasilja u protekloj školskoj godini

Oblik vršnjačkog nasilja	Doživljeno vršnjačko nasilje									
	nikad		rijetko		ponekad		često		uvijek	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Netko te vrijeđao na ružan način (ismijavao).	93	27.4	126	37.2	57	16.8	39	11.5	24	7.1
Netko ti je govorio ružne riječi.	82	24.2	108	31.9	74	21.8	48	14.2	27	8.0
Netko ti je prijetio da će ti nešto ružno napraviti.	211	62.2	56	16.5	39	11.5	16	4.7	17	5.0
Netko te udario ili gurnuo.	180	53.1	93	27.4	30	8.8	20	5.9	16	4.7
Netko te jako istukao.	312	92.0	8	2.4	5	1.5	4	1.2	10	2.9
Netko je namjerno izgubio ili uništio tvoje stvari.	226	66.7	70	20.6	24	7.1	7	2.1	12	3.5
Netko je tražio tvoj novac na silu.	295	87.0	16	4.7	10	2.9	5	1.5	13	3.8
Netko te ozlijedio.	257	75.8	50	14.7	15	4.4	6	1.8	11	3.2
Isključivali su te iz društva ili nisu obraćali pažnju na tebe.	135	39.8	83	24.5	59	17.4	32	9.4	30	8.8
Netko je govorio drugima ružno o tebi (ogovarao te).	60	17.7	93	27.4	83	24.5	60	17.7	43	12.7
Netko te dodirivao po tijelu na neugodan način.	255	75.2	40	11.8	15	4.4	11	3.2	18	5.3
Netko ti je uzimao stvari bez pitanja.	124	36.6	95	28.0	63	18.6	23	6.8	34	10.0
Netko ti je učinio nešto loše na nagovor drugih.	205	60.5	67	19.8	44	13.0	9	2.7	14	4.1
Netko ti je slao prijeteće ili uvredljive poruke ili pozive mobitelom.	244	72.0	50	14.7	23	6.8	9	2.7	13	3.8
Netko te vrijeđao putem chat-a.	230	67.8	58	17.1	20	5.9	15	4.4	16	4.7
Netko je otvarao blog pod tvojim imenom ili te ogovarao i iznosio uvredljive komentare na njegovom blogu.	314	92.6	7	2.1	8	2.4	2	.6	8	2.4
Netko je otvarao na forumu temu u kojoj se tebe vrijeđa ili ismijava .	311	91.7	11	3.2	6	1.8	1	.3	10	2.9
Netko ti je slao putem e-maila prijeteće ili uvredljive poruke ili slike.	311	91.7	11	3.2	5	1.5	6	1.8	6	1.8
Netko te je vrijeđao putem društvenih mreža.	219	64.6	68	20.1	26	7.7	13	3.8	13	3.8

Tablica 3. Učestalost pojedinog oblika počinjenog vršnjačkog nasilja u protekloj školskoj godini

Oblik vršnjačkog nasilja	Počinjeno vršnjačko nasilje									
	nikad		rijetko		ponekad		često		uvijek	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Vrijeđam druge učenike na ružan način (ismijavam).	166	49.0	100	29.5	41	12.1	14	4.1	18	5.3
Govorim ružne riječi drugoj djeci.	147	43.4	113	33.3	46	13.6	12	3.5	21	6.2
Prijetim drugima.	270	79.6	29	8.6	15	4.4	9	2.7	16	4.7
Udarim ili gurnem nekog.	238	70.2	59	17.4	16	4.7	9	2.7	17	5.0
Nekog jako istučem.	313	92.3	8	2.4	4	1.2	3	.9	11	3.2
Namjerno izgubim ili uništim tuđe stvari.	310	91.4	13	3.8	5	1.5	2	.6	9	2.7
Tražim tuđi novac na silu.	315	92.9	8	2.4	5	1.5	1	.3	10	2.9
Nekog ozlijedim.	304	89.7	17	5.0	7	2.1	2	.6	9	2.7
Izbacujem druge iz društva ili ne obraćam pažnju na njih.	203	59.9	84	24.8	30	8.8	10	2.9	12	3.5
Govorim ružno o nekome (ogovaram).	123	36.3	118	34.8	56	16.5	23	6.8	19	5.8
Dodirujem nekog po tijelu na neugodan način.	285	84.1	18	5.3	10	2.9	9	2.7	17	5.0
Uzimam tuđe stvari bez pitanja.	237	69.9	55	16.2	18	5.3	12	3.5	17	5.0
Učinio sam nekome nešto loše jer su me drugi nagovorili.	292	86.1	30	8.8	6	11.8	2	.6	9	2.7
Šaljem prijeteće ili uvredljive poruke ili pozive mobitelom.	303	89.4	18	5.3	6	1.8	2	.6	10	2.9
Vrijeđam nekog putem chat-a.	295	87.0	23	6.8	8	2.4	4	1.2	9	2.7
Otvaram blog pod tuđim imenom ili nekog ogovaram i iznosim uvredljive komentare na njegovom blogu.	319	94.1	7	2.1	3	.9	2	.6	8	2.4
Otvaram na forumu temu u kojoj se nekog vrijeđa ili ismijava.	317	93.5	6	1.8	4	1.2	3	.9	9	2.7
Šaljem putem e-maila prijeteće ili uvredljive poruke ili slike.	320	94.4	6	1.8	4	1.2	1	.3	8	2.4
Vrijeđam druge putem društvenih mreža.	296	87.3	19	5.6	8	2.4	3	.9	13	3.8

Prema rezultatima prikazanim u Tablici 2, primjećuje se da su sudionici najčešće doživljavali verbalno nasilje od svojih vršnjaka pri čemu su najčešće, skoro svaki dan, bili ogovarani, isključivani iz društva, slušali njima upućene ružne riječi te bili ismijavani. Najčešće doživljeni tjelesni oblik nasilja je uzimanje stvari bez pitanja, dok je vrijeđanje putem *chata* najčešće doživljeni elektronički oblik nasilja među vršnjacima.

Kao što je vidljivo u Tablici 3, najčešće počinjeni oblici nasilja među vršnjacima također se ubrajaju u kategoriju verbalnog nasilja pa su tako sudionici skoro svaki dan govorili ružne riječi drugima, ismijavali, ogovarali i prijetili svojim vršnjacima. Od tjelesnih oblika nasilja, najčešće su, skoro svaki dan, uzimali tuđe stvari bez pitanja, udarili ili gurnuli nekoga te dodirivali nekoga po tijelu na neugodan način. Najčešće počinjeni elektronički oblik nasilja je vrijeđanje drugih putem društvenih mreža.

Kako bismo utvrdili kolika je prevalencija nasilja među vršnjacima s obzirom na različite načine sudjelovanja, prvo smo kategorizirali sudionike u četiri kategorije – žrtve, počinitelji nasilja, provokativne žrtve i neuključeni. Pri tome smo se služili strožim kriterijem te smo sudionika identificirali kao počinitelja nasilja ako je barem na jednoj čestici odgovarajuće podskale označio da opisano ponašanje čini „uvijek (skoro svaki dan)“ ili često (nekoliko puta mjesečno)“, a kao žrtvu ako je barem na jednoj čestici odgovarajuće podskale označio da mu se opisano ponašanje događa „uvijek (skoro svaki dan)“ ili često (nekoliko puta mjesečno)“. Sudionika smo identificirali kao provokativnu žrtvu ako je označio da istodobno opisano ponašanje čini „uvijek (skoro svaki dan)“ ili često (nekoliko puta mjesečno)“ te ako mu se opisano ponašanje događa „uvijek (skoro svaki dan)“ ili često (nekoliko puta mjesečno)“. Neuključenima u nasilje među vršnjacima smo identificirali one sudionike koji su na sve čestice odgovarajuće podskale označili da im se opisano ponašanje nikad nije dogodilo, a istodobno ga nikad nisu počinili.

Tablica 4. *Prikaz prevalencije vršnjačkog nasilja*

	Žrtve		Počinitelji		Provokativne žrtve		Neuključeni	
	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%	<i>f</i>	%
Tjelesno nasilje	85	25.07	50	14.75	34	10.03	77	22.71
Verbalno nasilje	147	43.36	70	20.65	49	14.45	28	8.26
Elektroničko nasilje	42	12	19	5.6	15	4.42	169	49.85

Prema rezultatima prikazanim u Tablici 4, vidljivo je da najveći broj sudionika sudjeluje u nasilju kao žrtve, i to su najčešće žrtve verbalnog pa tjelesnog i najrjeđe elektroničkog nasilja. Skoro duplo je manji postotak onih koji sudjeluju u nasilju kao počinitelji, pri čemu je najveći udio počinitelja verbalnog nasilja. Najmanji je postotak provokativnih žrtava, a od toga najveći je postotak onih koji istovremeno čine i doživljavaju verbalno nasilje. Čak polovica sudionika nikad nije doživjela niti jedan oblik elektroničkog nasilja, dok s druge strane samo manje od deset posto sudionika nikad nije bilo izloženo niti jednom obliku verbalnog nasilja. Odnosno, u protekloj je školskoj godini 90 posto sudionika barem nekoliko puta bilo izloženo nekom obliku verbalnog nasilja, od čega njih polovica verbalno nasilje doživljava često na mjesečnoj ili tjednoj bazi. Rezultati su slični i kada je riječ o tjelesnom nasilju – samo 20 posto sudionika nikad nije bilo izloženo niti jednom njegovom obliku, dok ga jedna četvrtina sudionika doživljava često na mjesečnoj ili tjednoj bazi.

Drugi istraživački problem bio je ispitati razlike između djevojaka i mladića u vršnjačkom nasilju i viktimizaciji. S obzirom na izrazitu pozitivnu asimetričnost distribucija ukupnog, tjelesnog, verbalnog i elektroničkog nasilja i viktimizacije, korišten je neparametrijski Mann-Whitneyev *U*-test čiji su rezultati prikazani u Tablici 5.

Tablica 5. *Razlike u počinjenom i doživljenom vršnjačkom nasilju s obzirom na spol (N=339)*

	Spol	N	M rangova	Mann-Whitney U	p
Tjelesno nasilje	Muški	130	189.64	11032.00	.002**
	Ženski	209	157.78		
Tjelesna viktimizacija	Muški	130	176.40	12753.00	.339
	Ženski	209	166.02		
Verbalno nasilje	Muški	130	183.04	11890.00	.051
	Ženski	209	161.89		
Verbalna viktimizacija	Muški	130	166.03	13069.50	.556
	Ženski	209	172.47		
Elektroničko nasilje	Muški	130	178.19	12520.50	.086
	Ženski	209	164.91		
Elektronička viktimizacija	Muški	130	167.71	13287.50	.717
	Ženski	209	171.42		
Ukupna viktimizacija	Muški	130	168.87	13437.50	.866
	Ženski	209	170.71		
Ukupno nasilje	Muški	130	187.69	11285.00	.008**
	Ženski	209	159.00		

Napomena: * $p < .05$, ** $p < .01$

Iz tablice 5 može se vidjeti kako mladići postižu više rangove kada je riječ o tjelesnom nasilju i viktimizaciji, verbalnom nasilju, elektroničkom nasilju te ukupnom nasilju, no samo je u slučajevima tjelesnog nasilja ($U=11032.00$, $p=.002$) i ukupnog nasilja ($U=11285.00$, $p=.008$) ta razlika statistički značajna, odnosno mladići češće od djevojaka sudjeluju u tjelesnom i ukupnom nasilju. Nadalje, djevojke postižu više rangove kada je riječ o ukupnoj, verbalnoj i elektroničkoj viktimizaciji, ali ta razlika nije statistički značajna. Drugim riječima, ne postoji statistički značajna razlika u doživljenom ukupnom, verbalnom i elektroničkom vršnjačkom nasilju s obzirom na spol.

Kako bi se odgovorilo na treći istraživački problem i utvrdilo kakva je povezanost između vršnjačkog nasilja i viktimizacije s obiteljskim funkcioniranjem i njegovim dimenzijama, izračunati su Pearsonovi koeficijenti korelacije prikazani u Tablici 6.

Tablica 6. *Koeficijenti korelacije korištenih varijabli*

	EV	EN	VV	VN	TV	TN	V	N	OK	OF	OKOM	OFUN
Elektronička viktimizacija	-											
Elektroničko nasilje	.60**	-										
Verbalna viktimizacija	.62**	.28**	-									
Verbalno nasilje	.53**	.76**	.42**	-								
Tjelesna viktimizacija	.76**	.50**	.72**	.53**	-							
Tjelesno nasilje	.56**	.87**	.34**	.81**	.60*	-						
Ukupna viktimizacija	.87**	.50**	.88**	.55**	.93**	.56**	-					
Ukupno nasilje	.60**	.93**	.38**	.92**	.58**	.96**	.58**	-				
Obiteljska kohezija	-.22**	-.16**	-.27**	-.23**	-.19**	-.18**	-.25**	-.20**	-			
Obiteljska fleksibilnost	-.27**	-.20**	-.33**	-.32**	-.25**	-.25**	-.31**	-.28**	.80**	-		
Obiteljska komunikacija	-.21**	-.14**	-.26**	-.26**	-.20**	-.20**	-.25**	-.22**	.82**	.84**	-	
Obiteljsko funkcioniranje	-.24**	-.18**	-.30**	-.28**	-.22**	-.22**	-.29**	-.25**	.93**	.93**	.95**	-

Napomena: EV – elektronička viktimizacija, EN – elektroničko nasilje, VV – verbalna viktimizacija, VN – verbalno nasilje, TV – tjelesna viktimizacija, TN – tjelesno nasilje, V – viktimizacija, N – nasilje, OK – obiteljska kohezija, OF – obiteljska fleksibilnost, OKOM – obiteljska komunikacija, OFUN – obiteljsko funkcioniranje; ** $p < .01$

U Tablici 6 može se vidjeti kako su ukupno, tjelesno, verbalno i elektroničko nasilje statistički značajno negativno povezani s obiteljskim funkcioniranjem, obiteljskom kohezijom, obiteljskom fleksibilnošću i obiteljskom komunikacijom. Navedeno upućuje na to da sudionici koji dolaze iz obitelji s lošijim funkcioniranjem, slabijom obiteljskom kohezijom, lošijom obiteljskom fleksibilnošću i slabijom obiteljskom komunikacijom češće sudjeluju u nasilju općenito, ali i u njegovim specifičnim oblicima kao što su tjelesno, verbalno i elektroničko nasilje. Također, ukupna, tjelesna, verbalna i elektronička viktimizacija je statistički značajno negativno povezana s ukupnim obiteljskim funkcioniranjem, obiteljskom kohezijom, obiteljskom fleksibilnošću i obiteljskom komunikacijom. Odnosno, sudionici koji dolaze iz obitelji s lošijim funkcioniranjem, slabijom obiteljskom kohezijom, lošijom obiteljskom fleksibilnošću i slabijom obiteljskom komunikacijom su češće žrtve nasilja među vršnjacima. Sve navedeno vrijedi i u obrnutoj situaciji, odnosno sudionici koji dolaze iz dobro funkcionirajućih obitelji, s visokom obiteljskom kohezijom, dobrom obiteljskom fleksibilnošću i učinkovitom obiteljskom komunikacijom rjeđe sudjeluju u nasilju, bilo kao počinitelji bilo kao žrtve nasilja među vršnjacima.

Kako bi se odgovorilo na četvrti istraživački problem i utvrdio doprinos spola i obiteljskog funkcioniranja u predviđanju doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja provedena je hijerarhijska regresijska analiza. S obzirom na teorijsku podlogu i rezultate prethodnih istraživanja, redoslijed ulaska blokova u analizu bio je (1) spol i (2) obiteljsko funkcioniranje s pripadajućim varijablama obiteljske kohezije, fleksibilnosti i komunikacije, te su rezultati prikazani u Tablici 7.

Tablica 7. Rezultati hijerarhijske regresijske analize za kriterijske varijable doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja

		Doživljeno vršnjačko nasilje				Počinjeno vršnjačko nasilje			
		1. korak		2. korak		1. korak		2. korak	
		β	p	β	p	β	p	β	p
Prvi blok: spol	Spol ¹	-.06	.31	-.05	.39	-.16	.003	-.15	.004
Drugi blok: obiteljsko funkcioniranje	Obiteljska kohezija			-.03	.79			.05	.63
	Obiteljska fleksibilnost			-.34	.001			-.32	.002
	Obiteljska komunikacija			.05	.63			.01	.93
		$R^2=.003$		$R^2=.10$		$R^2=.03$		$R^2=.10$	
		$F=1.05$		$\Delta R^2=.098$		$F=8.71$		$\Delta R^2=.08$	
		$p=.31$		$F=9.39$		$p=.003$		$F=9.41$	
				$p<.001$				$p<.001$	

Napomena: ¹Spol je kodiran: (1) muški, (2) ženski.

Prema podacima u Tablici 7 može se vidjeti kako je setom od dva bloka prediktora, spolom i obiteljskim funkcioniranjem, objašnjeno deset posto varijance doživljenog vršnjačkog nasilja. Statistički značajan doprinos objašnjenju varijance doživljenog vršnjačkog nasilja ima samo drugi blok prediktora, obiteljsko funkcioniranje ($R^2=.10$, $p<.001$), dok se blok spola pokazao statistički neznačajnim ($R^2=.003$, $p=.31$). Statistički značajnim prediktorom pokazala se samo obiteljska fleksibilnost ($\beta=-.34$, $p=.001$). Nadalje, iz Tablice 7, može se vidjeti kako je setom od dva bloka prediktora, spolom i obiteljskim funkcioniranjem, također, objašnjeno deset posto varijance počinjenog vršnjačkog nasilja. Statistički značajan doprinos objašnjenju varijance počinjenog vršnjačkog nasilja imaju oba bloka prediktora, spol ($R^2=.03$, $p=.003$) i obiteljsko funkcioniranje ($R^2=.10$, $p<.001$). Statistički značajnim prediktorima pokazali su se spol ($\beta=-.15$, $p=.004$) i obiteljska fleksibilnost koja je statistički snažniji prediktor počinjenog vršnjačkog nasilja ($\beta=-.32$, $p=.002$).

5. Rasprava

Cilj provedenog istraživanja bio je ispitati učestalost počinjenog i doživljenog vršnjačkog nasilja među srednjoškolcima, kao i ispitati postoje li razlike u činjenju, odnosno doživljavanju vršnjačkog nasilja s obzirom na spol. Nadalje, cilj istraživanja bio je i provjeriti odnos nasilja među vršnjacima i obiteljskog funkcioniranja te utvrditi u kojoj mjeri spol i obiteljsko funkcioniranje mogu predvidjeti počinjeno i doživljeno vršnjačko nasilje.

Istraživanja međuvršnjačkog nasilja većinom su se bavila djecom osnovnoškolskog uzrasta, zbog čega je naš prvi istraživački problem bio usmjeren na utvrđivanje učestalosti počinjenog i doživljenog vršnjačkog nasilja u srednjim školama. Dobiveni rezultati pokazali su kako je 12% do 43% srednjoškolaca uključeno u međuvršnjačko nasilje kao žrtve, 6% do 21% kao počinitelji, a 4% do 14% kao provokativne žrtve, ovisno o vrsti nasilja. Udio žrtava, počinitelja i provokativnih žrtava u skladu je s našim očekivanjima te rezultatima ranijih domaćih istraživanja (Velki, 2008, Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012), ali i stranih koja navode da se prelaskom u srednjoškolsko obrazovanje smanjuje prevalencija nasilja općenito (Rivers i Smith, 1994, Hong i Espelage, 2012). Također, sukladno rezultatima već spomenutih istraživanja Velki (2008) i Rajhvajn Bulat i Ajduković (2012) i našim očekivanjima, rezultati su pokazali kako su srednjoškolci najčešće žrtve i počinitelji verbalnog nasilja pri čemu su najčešće ogovarali i bili ogovarani, isključivali druge iz društva i bili isključivani iz društva, ismijavali i bili ismijavani te govorili i slušali njima upućene ružne riječi.

Tjelesno nasilje, po učestalosti slijedi verbalno nasilje, dok je elektroničko nasilje najmanje zastupljeno po svim kategorijama. Dobivena prevalencija elektroničkog nasilja znatno odstupa od prevalencija dobivenih u ranijim domaćim istraživanjima (Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012, Jurman i Zenzerović Šloser, 2014, Đuraković, Šincek i sur., 2014, Vejmelka i sur., 2017) gdje, na primjer, Buljan Flander i suradnice (2015) izvještavaju o 55% srednjoškolaca žrtava elektroničkog nasilja, naši rezultati govore da čak 50% srednjoškolaca nije ni jednom doživjelo elektroničko nasilje u protekloj školskoj godini. Objašnjenje dobivenih razlika moglo bi se pronaći u korištenim mjernim instrumentima gdje smo, za razliku od Buljan Flander i suradnica (2015) koje su koristile specifični mjerni instrument elektroničkog nasilja na internetu i društvenoj mreži *Facebook*, koristili Upitnik o nasilju među školskom djecom (Velki i Vrdoljak, 2011) čija podskala elektroničkog nasilja obuhvaća mali raspon ponašanja koja ne prate današnje trendove korištenja interneta i društvenih mreža kao što su, na primjer, otvaranje bloga pod tuđim imenom i otvaranje teme na forumu s ciljem ismijavanja. Dakle, korištenjem Upitnika i podskale elektroničkog nasilja nismo zahvatili i

novija i suvremenija ponašanja na internetu i društvenim mrežama kao što su otvaranje specifičnih grupa na društvenim mrežama s ciljem ismijavanja ili vrijeđanja, namjerno blokiranje ili izbacivanje iz grupe s ciljem izolacije, širenje laži ili ostavljanje uvredljivih komentara na tuđe sadržaje zbog čega se dobiveni rezultati trebaju koristiti s dozom opreza.

Manja prevalencija nasilja u srednjim školama te veće prevalencije neizravnih oblika nasilja među vršnjacima u odnosu na osnovnu školu posljedica su procesa sazrijevanja, odnosno bolje emocionalne regulacije i učenja socijalno prihvatljivih ponašanja, a mogu se objasniti i ozbiljnijim posljedicama koje stariji snose za nasilno ponašanje (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Neovisno o tome, uznemiravajući je podatak da samo manje od deset posto sudionika nikad nije bilo izloženo niti jednom obliku verbalnog nasilja, a samo 20 posto sudionika nikad nije bilo izloženo niti jednom obliku tjelesnog nasilja u protekloj školskoj godini. Dobiveni podaci pokazuju kako je pitanje međuvršnjačkog nasilja srednjoškolaca i dalje aktualno te da se treba raditi na boljem prepoznavanju i bržem i efikasnijem reagiranju na njegovu pojavu, pogotovo kada je riječ o verbalnom i relacijskom nasilju. Granice tolerancije i prepoznavanja verbalnog nasilja pomiču se kako se sve više prihvaća moderna komunikacija temeljena na neprimjerenim izrazima, uvredama i psovkama.

Kao i u prethodnim istraživanjima (Velki, 2008, Rajhvajn Bulat i Ajduković, 2012), i u našem se istraživanju pokazao trend veće prevalencije žrtava u odnosu na prevalenciju nasilnika. Postojeći trend mogao bi se pripisati namjernom iskrivljavanju odgovora, odnosno davanju socijalno poželjnih odgovora s obzirom da je riječ o vrlo osjetljivoj temi, a tome bi mogao doprinijeti i nejednak omjer spolova u uzorku, odnosno činjenica da je više djevojaka nego mladića sudjelovalo u istraživanju.

U okviru drugog istraživačkog problema zanimalo nas je postoje li razlike u počinjenom i doživljenom međuvršnjačkom nasilju s obzirom na spol. Pretpostavili smo da će mladići češće biti počinitelji i žrtve tjelesnog nasilja te da će češće biti počinitelji verbalnog, elektroničkog i nasilja općenito. Također, pretpostavili smo da će djevojke češće biti žrtve verbalnog, elektroničkog i nasilja općenito. Te pretpostavke djelomično su potvrđene. Naime, rezultati su pokazali kako su mladići češće počinitelji tjelesnog nasilja i nasilja općenito, ali kada je riječ o verbalnom i elektroničkom nasilju razlike nisu bile značajne, iako su mladići postizali više rangove od djevojaka. Spolne razlike nisu se pokazale značajnima ni kada je riječ o doživljenom verbalnom, elektroničkom i ukupnom nasilju iako su djevojke postizale više rangove u odnosu na mladiće. Dobiveni rezultati u skladu su s nalazima prijašnjih istraživanja (Holt i Espelage, 2007, Card, Stucky, Sawalani i Little, 2008, Wang, Iannotti i

Nansel, 2009, Iossi Silva, Pereira, Mendonça, Nunes i Oliveira, 2013) koja povezuju muški rod s češćom uključenosti u klasične izravne oblike nasilja, prvenstveno tjelesnog. Muški rod kao značajan prediktor tjelesnog nasilja objašnjava se biološkim razlikama između spolova, odnosno veća fizička snaga i povećane razine muških hormona, prvenstveno testosterona, pridonose povećanoj agresivnosti mladića (Aronson, Wilson i Akert, 2005, Velki i Kuterovac Jagodić, 2014, Bilić, 2018). Uz biološku osnovu navedenih razlika, ističe se i ona socijalizacijska temeljena na (različitim) roditeljskim očekivanjima i odgojnim postupcima prema djevojkama i mladićima. Mladiće se odgaja prema modelu „idealnog muškarca“ koji je snažan, moćan, dominantan i bezosjećajan, pri čemu ih se potiče i nagrađuje za izravno iskazivanje fizičke snage i nadmoći, negativnih emocija, ljutnje i agresije pa tako rano nauče koristiti nasilje za igru, kontrolu drugih, interakciju i postizanje ciljeva (Gault, 2012 prema Bilić, 2018). S druge strane, djevojke se odgajaju da budu ženstvene, pristojne, osjećajne, odnosno da budu nježniji spol pri čemu ih se obeshrabruje u iskazivanju ljutnje i tjelesne agresije zbog čega se češće okreću indirektnim, relacijskim oblicima nasilja (Scheff, 2006, Card, Stucky, Sawalani i Little, 2008, Klarin i Matešić, 2014).

Razlike postoje i kada je riječ o poticanju izražavanja emocija, pogotovo straha i nemoći – djevojke se ohrabruje, a mladiće obeshrabruje u njihovom izražavanju što, također, može doprinijeti češćem svrstavanju mladića u počinitelje (Holt i Espelage, 2007, Wang i sur., 2009), a djevojki u žrtve međuvršnjačkog nasilja (Veenstra i sur., 2005, Smith, del Barrio i Tokunaga, 2013) jer mladići nisu spremni priznati doživljeno vršnjačko nasilje. Međutim, naši rezultati nisu opravdali naša očekivanja. Moguće je da nedostatak spolnih razlika proizlazi iz metodoloških karakteristika istraživanja, prije svega korištenog Upitnika (Velki i Vrdoljak, 2011). Odnosno, korištenim Upitnikom (Velki i Vrdoljak, 2011) nismo uspjeli zahvatiti suptilnije indirektne oblike nasilja, kao što je na primjer relacijsko nasilje koje je u Upitniku (Velki i Vrdoljak, 2011) zastupljeno samo jednom česticom. Nadalje, dobiveni rezultati mogu se pripisati i korištenoj metodi prikupljanja podataka. Naime, rezultati Archerove (2004) metaanalize pokazali su da se spolne razlike u neizravnom nasilju nalaze korištenjem metode opažanja te procjenama vršnjaka i nastavnika, dok se ne nalaze korištenjem samoprocjena. Kada je riječ o procjeni izravne agresivnosti, rezultati metaanalitičkog istraživanja Carda i suradnika (2008) pokazuju manje spolne razlike prilikom korištenja samoprocjena, u odnosu na procjenu vršnjaka. Isto tako, moguće je da su djevojke na upitničkim mjerama manje spremne priznati nasilno ponašanje jer se radi o manje prihvatljivim oblicima ponašanja za djevojke (Sušac i sur., 2016).

Naš treći istraživački problem bio je usmjeren na utvrđivanje prirode odnosa počinjenog i doživljenog međuvršnjačkog nasilja i obiteljskog funkcioniranja. Pretpostavili smo da će se srednjoškolci češće uključivati u međuvršnjačko nasilje, i kao žrtve i kao počinitelji, što je obiteljsko funkcioniranje lošije, odnosno što je lošija obiteljska kohezija, fleksibilnost i komunikacija. Drugim riječima, pretpostavili smo da će međuvršnjačko nasilje i viktimizacija biti negativno povezani s obiteljskim funkcioniranjem i njegovim dimenzijama. Naša pretpostavka je potvrđena, a dobiveni rezultati u skladu su s rezultatima prijašnjih istraživanja koja govore da je kvaliteta obitelji i obiteljskih odnosa najvažniji čimbenik koji štiti djecu od nasilja (Buljan Flander i Ćosić, 2004, Knezović i Buško, 2007 prema Velki, 2012). Obitelj je prvo mjesto učenja i doživljavanja međuljudskih odnosa, (ne)prihvatljivih oblika ponašanja, načina komunikacije i ophođenja prema drugima (Hong, Espelage, Grogan-Kaylor i Allen-Meares, 2012), a kvaliteta stečenih iskustava odrazit će se, između ostalog, i na kvalitetu odnosa s vršnjacima što pokazuju i rezultati istraživanja turskih autorica Cenkseven Önder i Yurtal (2008) gdje su i počinitelji i žrtve međuvršnjačkog nasilja imali negativniju percepciju obiteljskog funkcioniranja, posebice kada je riječ o komunikaciji, obiteljskim ulogama, kontroli ponašanja, vještinama rješavanja problema te afektivnim odgovorima i afektivnoj uključenosti članova obitelji.

Dobivene povezanosti, iako statistički značajne, bile su niske, ali u skladu s rezultatima prijašnjih nalaza. Naime, Lee i Wong (2009) objašnjavaju da su povezanosti i učinci procesnih obiteljskih varijabli na počinjeno i doživljeno vršnjačko nasilje slabi i indirektni, te da djeluju preko pritiska vršnjaka koji se u njihovom istraživanju pokazao najsnažnijim prediktorom međuvršnjačkog nasilja. Objašnjavaju da procesne obiteljske varijable, odnosno odnos roditelj-dijete i njihova komunikacija, indirektno djeluju na način da će djeca biti manje podložna pritisku vršnjaka kad imaju bolji odnos i kad bolje komuniciraju sa svojim roditeljima, zbog čega će na kraju biti manje nasilni prema svojim vršnjacima.

Posljednji istraživački problem odnosio se na utvrđivanje doprinosa spola i obiteljskog funkcioniranja u predviđanju doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja. U skladu s istraživačkim spoznajama pretpostavili smo da će spol te obiteljska kohezija, fleksibilnost i komunikacija značajno doprinijeti predviđanju doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja. Navedeno je djelomično potvrđeno. Naime, samo se obiteljska fleksibilnost pokazala kao značajan prediktor i doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja, dok se muški spol pokazao značajnim prediktorom samo počinjenog vršnjačkog nasilja. Drugim riječima, mladi koji dolaze iz obitelji koje karakterizira funkcionalna obiteljska fleksibilnost rjeđe će biti žrtve ili

počinitelji međuvršnjačkog nasilja. Adolescencija je izazovno razvojno razdoblje koje zahtjeva brojne prilagodbe i suradnju članova obitelji kako bi procesi individuacije i separacije mladih prošli što „bezbolnije“. Ako obiteljski sustav nije otvoren prema promjeni i ne prilagođava se razvojnim promjenama svojih članova, sukobi i nezadovoljstvo koji iz toga proizlaze mogu mlade učiniti ranjivima i dovesti ih u veći rizik da postanu žrtve nasilja ili ih potaknuti da vlastitu frustraciju iskale na svojim vršnjacima.

Dobiveni rezultati nisu u skladu s drugim istraživanjima gdje su se obiteljska komunikacija i kohezija pokazale značajnim prediktorima počinjenog i doživljenog međuvršnjačkog nasilja (Rigby, 1994, Laufer i Harel, 2003, Cenkseven Önder i Yurtal, 2008, Lee i Wong, 2009, Cook i sur., 2010). Razlog tomu mogla bi biti činjenica da navedene procesne obiteljske varijable imaju neizravne učinke na počinjeno i doživljeno vršnjačko nasilje, na primjer kroz već spomenuti pritisak vršnjaka ili samopoštovanje. Rigby (1994) nedostatak pozitivne komunikacije s roditeljima (koji zapravo predstavlja nedostatak roditeljske brige i podrške) dovodi u vezu s djevojkama kao češćim žrtvama međuvršnjačkog nasilja preko samopoštovanja te zaključuje kako nedostatak pozitivne komunikacije s roditeljima negativno utječe na samopoštovanje djevojaka, zbog čega su u većem riziku postati žrtvama međuvršnjačkog nasilja. Novija istraživanja prilično dosljedno potvrđuju samopoštovanje kao snažnu odrednicu doživljenog međuvršnjačkog nasilja (Kowalski i Limber, 2013, Buljan Flander i sur., 2015, Brewer i Kerslake, 2015), te počinju naglašavati njegovu vezu i s činjenjem međuvršnjačkog nasilja (Patchin i Hinduja, 2010).

Nadalje, setom od dva bloka prediktora, spolom i obiteljskim funkcioniranjem, uspjeli smo objasniti samo deset posto varijance doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja. Dobiveni rezultati nisu u skladu s prijašnjim nalazima. Laufer i Harel (2003) uspjeli su procesnim obiteljskim varijablama objasniti 18 posto varijance međuvršnjačkog nasilja, Patterson i suradnici (1989) 30 do 40%, dok su Cenkseven Önder i Yurtal (2008) uspjele objasniti čak 70 posto doživljenog i počinjenog vršnjačkog nasilja. Dobivene razlike mogle bi biti rezultat usmjeravanja na različite procesne obiteljske varijable i, samim time, korištenja različitih mjernih instrumenata. Na primjer, Laufer i Harel (2003) naglasak su stavili na obiteljsku podršku, dok su Cenkseven Önder i Yurtal (2008) koristile sedam mjera obiteljskog funkcioniranja koje su varirale od vještina rješavanja problema, emocionalne povezanosti članova obitelji, obiteljskih uloga do kontrole ponašanja.

Provedeno istraživanje ima određene nedostatke. Prvi nedostatak odnosi se na metodologiju istraživanja. Naime, radi se o neeksperimentalnom nacrtu koji nam omogućava

donošenje zaključaka o povezanosti ispitivanih varijabli i predviđanje jedne varijable na temelju drugih, ali nam ne dopušta donošenje uzročno-posljedičnih zaključaka. Pri tome, radi se o anketnom istraživanju osjetljive teme, koje se temelji na samoprocjenama sudionika. Iako je sudionicima bila zajamčena anonimnost, mogućnost davanja socijalno poželjnih odgovora je poprilično visoka – prvenstveno zbog grupnog provođenja istraživanja, ali i potrebe sudionika da se pokažu u što boljem svjetlu.

Određeni nedostaci istraživanja vežu se i uz korištene mjerne instrumente. Naime, Upitnik o nasilju među školskom djecom (Velki i Vrdoljak, 2011) temelji se na samoprocjeni sudionika o njihovom ponašanju u protekloj školskoj godini, pa postoji mogućnost nenamjernog iskrivljavanja odgovora zbog zaboravljanja. Upitnikom su zahvaćena samo ona ponašanja koja se odnose na tjelesno, verbalno i elektroničko nasilje, pri čemu se širok raspon nasilničkih ponašanja poprilično sužava. Zanimljivo je pitanje kulturalnog nasilja, dok je relacijsko, materijalno i seksualno nasilje zastupljeno samo jednom česticom i svrstano u grublje kategorije verbalnog (relacijsko) i tjelesnog (materijalno i seksualno) nasilja. Korištenjem Upitnika nismo uspjeli obuhvatiti suptilnije, indirektne oblike nasilja, ali ni suvremenije oblike nasilničkih ponašanja vezana uz ponašanje na internetu i društvenim mrežama.

Nadalje, istraživanje je provedeno na prigodnom, a ne reprezentativnom uzorku, što ograničava mogućnost generalizacije dobivenih rezultata. Isto tako, u istraživanju su sudjelovali samo oni učenici drugih i trećih razreda koji su to željeli, uz dopuštenje svojih roditelja. Iako istraživanja govore da roditelji najčešće odbijaju davanje pristanka na sudjelovanje djeteta u istraživanju kada procjene da to nije u najboljem interesu djeteta ili iz protektivnih razloga (Mason, 2002, Mullender i sur., 2002 sve prema Rimac i Ogresta, 2012), i dalje se postavlja pitanje štite li time sebe ili dijete, ili nedavanjem pristanka namjerno skrivaju postojeći problem. Također, uzorak su većim dijelom činile djevojke te je bio poprilično homogen kada je riječ o obiteljskoj strukturi.

Buduća istraživanja trebala bi osigurati veći reprezentativniji uzorak u kojem bi sudjelovale sve generacije učenika, od prvog do završnog razreda srednje škole, s podjednakim omjerom mladića i djevojaka. Također, bilo bi dobro postignuti i podjednak omjer različitih obiteljskih struktura (obitelji s oba roditelja, samohrani roditelji) kako bi se mogle proučiti potencijalne razlike u odnosu obiteljskog funkcioniranja i uključivanja u međuvršnjačko nasilje. Pri tome, u budućim istraživanjima bilo bi dobro koristiti barem dva izvora podataka, odnosno barem dvije metode prikupljanja podataka, na primjer

samoprocjene i nominacije vršnjaka, ili samoprocjene i nominacije razrednika. Za samoprocjene međuvršnjačkog nasilja bilo bi dobro koristiti suvremeniji mjerni instrument kojim bi zahvatili sve oblike klasičnog (tjelesno, verbalno, relacijsko, seksualno, materijalno, kulturno) nasilja i elektroničko nasilje.

Unatoč navedenim nedostacima, provedeno istraživanje dalo je zanimljive rezultate koji mogu biti korisni svim stručnjacima u radu s djecom i mladima. Spoznaje o učestalosti različitih oblika nasilničkih ponašanja mogu biti korisne svim stručnjacima koji rade u području školske psihologije te im pomoći u osmišljavanju potrebnih edukativnih radionica i intervencija. Također, dobivene spoznaje mogle bi pomoći stručnjacima u poboljšavanju odnosa i suradnje roditelja i škole, naglašavajući važnost kompetentnog roditeljstva i kvalitete obiteljskih odnosa za pozitivne razvojne ishode njihove djece. Osim u školskoj psihologiji, dobivene spoznaje mogu biti korisne u i obiteljskoj terapiji. Koristeći znanja o važnosti obiteljske fleksibilnosti, kohezije i komunikacije, obiteljski terapeuti mogu pomoći obiteljima da se lakše i jednostavnije prilagode promjenama koje proživljava njihov adolescent. Konačno, provedeno istraživanje može poslužiti kao temelj i poticaj budućim sličnim istraživanjima na području Hrvatske.

6. Zaključak

Rezultati istraživanja provedenog na učenicima triju srednjih strukovnih škola s područja grada Zagreba pokazali su kako je 12% do 43% srednjoškolaca uključeno u međuvršnjačko nasilje kao žrtve, 6% do 21% kao počinitelji, a 4% do 14% kao provokativne žrtve, ovisno o vrsti nasilja. Najčešće su bili žrtve i počinitelji verbalnog nasilja pri čemu su najčešće ogovali i bili ogovali, isključivali druge iz društva i bili isključivani iz društva, ismijavali i bili ismijavani te govorili i slušali njima upućene ružne riječi. Samo deset posto sudionika nije bilo izloženo verbalnom nasilju u protekloj školskoj godini.

Pokazalo se da su mladići češće počinitelji tjelesnog nasilja i nasilja općenito, ali kada je riječ o doživljenom i počinjenom verbalnom i elektroničkom nasilju razlike ne postoje, kao i kada se radi o doživljenom tjelesnom nasilju i doživljenom nasilju općenito.

Dobiveno je da je obiteljsko funkcioniranje, odnosno obiteljska kohezija, fleksibilnost i komunikacija, negativno povezano s doživljenim i počinjenim međuvršnjačkim nasiljem. Drugim riječima, mladi koji dolaze iz slabo funkcionalnih obitelji koje karakterizira slabija obiteljska kohezija, loša obiteljska fleksibilnost i komunikacija, češće čine i doživljavaju međuvršnjačko nasilje.

Hijerarhijskom regresijskom analizom utvrđeno je kako spol i obiteljsko funkcioniranje objašnjavaju deset posto varijance doživljenog i počinjenog međuvršnjačkog nasilja. Pri tome se obiteljska fleksibilnost pokazala jedinim značajnim prediktorom doživljenog vršnjačkog nasilja. Odnosno, što je niža obiteljska fleksibilnost, mladi će češće doživljavati nasilje. Kada je riječ o počinjenom vršnjačkom nasilju, značajni prediktori bili su obiteljska fleksibilnost i spol. Drugim riječima, što je niža obiteljska fleksibilnost, mladići će se češće uključivati u međuvršnjačko nasilje kao počinitelji.

S obzirom na rezultate, možemo zaključiti kako je nasilje među vršnjacima postojeći problem u zagrebačkim srednjim školama te da kvalitetni obiteljski odnosi predstavljaju zaštitni čimbenik međuvršnjačkog nasilja. Rezultati ovog istraživanja mogu poslužiti svim stručnjacima u radu s djecom, mladima i njihovim obiteljima, te poslužiti kao temelj budućim istraživanjima obitelji i obiteljskog funkcioniranja kao rizičnog i zaštitnog faktora međuvršnjačkog nasilja.

7. Literatura

- Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of general Psychology*, 8(4), 291-322.
- Aricak, T., Siyahhan, S., Uzunhasanoglu, A., Saribeyoglu, S., Ciplak, S., Yilmaz, N. i Memmedov, C. (2008). Cyberbullying among Turkish adolescents. *Cyberpsychology & behavior*, 11(3), 253-261.
- Aronson, E., Wilson, T.D. i Akert, R.M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Baldry, A.C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child abuse & neglect*, 27(7), 713-732.
- Baldry, A.C. i Farrington, D.P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10(1), 17-31.
- Beran, T. i Li, Q. (2007). The relationship between cyberbullying and school bullying. *The Journal of Student Wellbeing*, 1(2), 15-33.
- Berthold, K.A. i Hoover, J.H. (2000). correlates of bullying and victimization among intermediate students in the Midwestern USA. *School Psychology International*, 21(1), 65-78.
- Bilić, V. (2018). *Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilju među vršnjacima*. Zagreb: Obrazovni izazovi i Učiteljski fakultet u Zagrebu.
- Bilić, V. (2015). The role of socioeconomic differences and material deprivation in peer violence. *Epiphany: Journal of Transdisciplinary Studies*, 8(2), 177-202.
- Bilić, V., Buljan Flander, G. i Rafajac, B. (2014). Life Satisfaction and School Performance of Children Exposed to Classic and Cyber Peer Bullying. *Collegium antropologicum*, 38(1), 21-29.
- Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Brewer, G. i Kerslake, J. (2015). Cyberbullying, self-esteem, empathy and loneliness. *Computers in Human Behavior*, 48, 255-260.
- Buljan Flander, G., Dugić, S. i Handabaka, I. (2015). Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata. *Klinička psihologija*, 8(2), 167-180.
- Buljan Flander, G., Ćosić, I. i Profaca, B. (2009). Exposure of Children to Sexual Content on the Internet in Croatia. *Child Abuse & Neglect*, 33(12), 849-856.
- Buljan Flander, G., Durman Marijanović, Z. i Ćorić Špoljar, R. (2007). Pojava nasilja među djecom s obzirom na spol, dob i prihvaćenost/odbačenost u školi. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 16(1-2 (87-88)), 157-174.
- Buljan Flander, G. (2004). *Nasilje među djecom*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba.
- Buljan, G. i Ćosić, I. (2004). Nasilje među djecom. *Medix: specijalizirani medicinski dvomjesečnik*, 10(52), 90-92.

- Card, N.A., Stucky, B.D., Sawalani, G.M. i Little, T.D. (2008). Direct and indirect aggression during childhood and adolescence: A meta-analytic review of gender differences, intercorrelations, and relations to maladjustment. *Child development*, 79(5), 1185-1229.
- Cenkseven Önder, F. i Yurtal, F. (2008). An Investigation of the Family Characteristics of Bullies, Victims, and Positively Behaving Adolescents. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 8(3), 821-832.
- Cook, C.R., Williams, K.R., Guerra, N.G., Kim, T.E. i Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: a meta-analytic investigation. *School psychology quarterly*, 25(2), 65.
- Craig, W., Harel-Fischer, Y., Fogel-Grinvald, H., Dostaler, S., Hetland, J., Simons-Morton, B., Molcho, M., de Mato, M.G., Overpeck, M., Due, P. i Pickett, W. (2009). A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries. *International Journal of Public Health*, 54(2), 216-224.
- Cross, D., Lester, L. i Barnes, A. (2015). A longitudinal study of the social and emotional predictors and consequences of cyber and traditional bullying victimisation. *International journal of public health*, 60(2), 207-217.
- Damon, W., Lerner, R.M. i Eisenberg, N. (2006). *Handbook of child psychology, social, emotional, and personality development*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- DeHue, F., Bolman, C., i Völlink, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *CyberPsychology & Behavior*, 11(2), 217-223.
- DeVooght, K., Dailey, S., Darling-Churchill, K., Tempkin, D., Novak, M. i Van der Ven, K. (2015). *Bullies in the Block Area. The Early Childhood Origins of Mean Behaviour*. Washington, DC: ChildTrends.
- Due, P., Holstein, B.E., Lynch, J., Diderichsen, F., Gabhain, S.N., Scheidt, P. i Currie, C. (2005). Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European journal of public health*, 15(2), 128-132.
- Đuraković, S.J., Šincek, D. i Tomašić Humer, J. (2014). Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko Interneta i rezultata primjene te skale na vinkovačkim srednjoškolcima. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 60(32), 61-73.
- Elez, K. (2003). *Nasilništvo i samopoimanje u djece osnovnoškolske dobi*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Elgar, F. J., Craig, W., Boyce, W., Morgan, A. i Vella-Zarb, R. (2009). Income inequality and school bullying: multilevel study of adolescents in 37 countries. *Journal of Adolescent Health*, 45(4), 351-359.
- Espelage, D.L. i Swearer, S.M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? *School Psychology Review*, 32(3), 365-384.
- Fu, Q., Land, K.C. i Lamb, V.L. (2013). Bullying victimization, socioeconomic status and behavioral characteristics of 12th graders in the United States, 1989 to 2009: repetitive trends and persistent risk differentials. *Child indicators research*, 6(1), 1-21.
- Gojković, V. i Vukičević, L. (2011). Vršnjačko nasilje – bullying kod učenika srednjih škola. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, 30(1-2), 199-218.

- Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant behavior*, 29(2), 129-156.
- Holt, M.K. i Espelage, D.L. (2007). Perceived social support among bullies, victims, and bully-victims. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(8), 984-994.
- Hong, J.S. i Espelage, D.L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis. *Aggression and violent behavior*, 17(4), 311-322.
- Hong, J.S., Espelage, D.L., Grogan-Kaylor, A. i Allen-Meares, P. (2012). Identifying potential mediators and moderators of the association between child maltreatment and bullying perpetration and victimization in school. *Educational Psychology Review*, 24(2), 167-186.
- Hrvatski zavod za javno zdravstvo (2016). *Istraživanje o zdravstvenom ponašanju učenika: Osnovni pokazatelji zdravlja i dobrobiti učenika i učenica u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo.
- Iossi Silva, M.A., Pereira, B., Mendonça, D., Nunes, B. i Oliveira, W.A.D. (2013). The involvement of girls and boys with bullying: an analysis of gender differences. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 10(12), 6820-6831.
- Jansen, D.E., Veenstra, R., Ormel, J., Verhulst, F.C. i Reijneveld, S.A. (2011). Early risk factors for being a bully, victim, or bully/victim in late elementary and early secondary education. The longitudinal TRAILS study. *BMC public health*, 11(1), 440.
- Jurman, L. i Zenzerović Šloser, I. (ur.) (2014). *Nasilje ostavlja tragove – Zvoni za nenasilje!* Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Juvonen, J. i Gross, E.F. (2008). Extending the school grounds?—Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School health*, 78(9), 496-505.
- Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Klarin, M. i Matešić, S. (2014). Vršnjačko nasilje među adolescentima u kontekstu roditeljskog ponašanja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 50(1), 81-92.
- Klarin, M. (2002). Dimenzije obiteljskih odnosa kao prediktori vršnjačkim odnosima djece školske dobi. *Društvena istraživanja-Časopis za opća društvena pitanja*, 11(4-5), 805-822.
- Klomek, A.B., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I.S. i Gould, M.S. (2007). Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 46(1), 40-49.
- Knous-Westfall, H.M., Ehrensaft, M.K., MacDonell, K.W. i Cohen, P. (2012). Parental intimate partner violence, parenting practices, and adolescent peer bullying: A prospective study. *Journal of Child and Family Studies*, 21(5), 754-766.
- Knjaz, D., Rupčić, T. i Šunda, M. (2008). Prilog analizi stanja u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske u pogledu nasilja među učenicima. U B. Neljak (ur.), *Stanje i perspektiva razvoja u područjima edukacije, sporta, sportske rekreacije i kineziterapije* Zagreb. Zagreb: Hrvatski kineziološki savez, str. 311-315.

- Kodžopeljić, J., Smederevac, S. i Čolović, P. (2010). Razlike u učestalosti i oblicima nasilnog ponašanja između učenika osnovnih i srednjih škola. *Primenjena psihologija*, 3(4), 289-305.
- Kowalski, R.M. i Limber, S.P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S13-S20.
- Laub, J.H. i Lauritsen, J.L. (1998). The interdependence of school violence with neighborhood and family conditions. *Violence in American schools: A new perspective*, 127-155.
- Laufer, A. i Harel, Y. (2003). The role of family, peers and school perceptions in predicting involvement in youth violence. *International journal of adolescent medicine and health*, 15(3), 235-244.
- Lee, S.S.T. i Wong, D.S.W. (2009). School, parents, and peer factors in relation to Hong Kong students' bullying. *International Journal of Adolescence and Youth*, 15(3), 217-233.
- Lereya, S.T., Samara, M. i Wolke, D. (2013). Parenting behavior and the risk of becoming a victim and a bully/victim: A meta-analysis study. *Child Abuse and Neglect*, 37(12), 1091-1108.
- Li, Q. (2007). Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimisation. *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(4), 435-454.
- Lien, L., Green, K., Welandervatn, A. i Bjertness, E. (2009). Mental and somatic health complaints associated with school bullying between 10 th and 12 th grade students; results from cross sectional studies in Oslo, Norway. *Clinical Practice and Epidemiology in Mental Health*, 5(1), 6.
- Limber, S.P., Olweus, D. i Luxenberg, H. (2013). *Bullying in US schools: Status report*. Center City, MN: Hazelden Foundation.
- Magklara, K., Skapinakis, P., Gkatsa, T., Bellos, S., Araya, R., Stylianidis, S. i Mavreas, V. (2012). Bullying behaviour in schools, socioeconomic position and psychiatric morbidity: a cross-sectional study in late adolescents in Greece. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 6(1), 8.
- Marangunić, M. (2008). Funkcionalna i disfunkcionalna obitelj. U K. Matešić (ur.), *Obitelj – Podrška mentalnom zdravlju pojedinca*. Jastrebarsko: Naklada Slap, str. 29-47.
- Marušić, I. i Pavin Ivanec, T. (2008). Praćenje vršnjačkog nasilja u osnovnim školama: spolne razlike u učestalosti i vrstama nasilnog ponašanja. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(1), 5-19.
- Mauer, M. (2011). Povezanost fizičkog kažnjavanja djece od strane roditelja s njihovim nasilnim ponašanjem prema vršnjacima. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet.
- Merkaš, M. (2012). *Uloga obitelji u razvoju socijalne kompetencije adolescenata*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Milivojević, Z. (2010). *Emocije: psihoterapija i razumijevanje emocija*. Zagreb: Mladinska knjiga.
- Nansel, T.R., Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B. i Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama*, 285(16), 2094-2100.

- Nesdale, D. i Naito, M. (2005). Individualism-collectivism and the attitudes to school bullying of Japanese and Australian students. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(5), 537-556.
- Nikodem, K., Kudek Mirošević, J. i Bunjevac Nikodem, S. (2015). Internet i svakodnevne obaveze djece. Analiza povezanosti korištenja interneta i svakodnevnih obaveza zagrebačkih osnovnoškolaca. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 23(3), 211-236.
- Oliver, R., Oaks, I.N. i Hoover, J.H. (1994). Family issues and interventions in bully and victim relationships. *The School Counselor*, 41(3), 199-202.
- Olson, D.H. (2000). Circumplex model of marital and family systems. *Journal of family therapy*, 22(2), 144-167.
- Olweus, D. (2010). Understanding and researching bullying: Some critical issues. U S.R. Jimerson, S.M. Swearer i D.L. Espelage (ur.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective*. New York: Taylor i Francis, str. 9-33.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35 (7), 1171-1190.
- Orpinas, P. i Horne, A.M. (2006). Risk and protective factors for bullying and aggression. U P. Orpinas i A.M. Horne (ur.), *Bullying prevention: Creating a positive school climate and developing social competence*. Washington, DC: American Psychological Association, str. 55-76.
- Patchin, J.W. i Hinduja, S. (2010). Cyberbullying and self-esteem. *Journal of School Health*, 80(12), 614-621.
- Patterson, G.R., DeBaryshe, B.D. i Ramsey, E. (1989). Developmental perspective on antisocial behavior. *American Psychologist*, 44(2), 329-335.
- Pitts, J. i Smith, P. (1995). *Preventing school bullying*. Home Office, Police Department.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF.
- Pregrad, J., Tomić Latinac, M., Mikulić, M. i Šeparović, N. (2011). *Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima*. Zagreb: UNICEF Hrvatska.
- Pregrad, J. (2007). *Projekt „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“*. Priručnik. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
- Rajhvajn Bulat, L. i Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkoga nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21(1), 167-194.
- Rigby, K. (2013). Bullying in schools and its relation to parenting and family life. *Family Matters*, (92), 61-67.
- Rigby, K. (2006). *Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti?* Zagreb: Most.
- Rigby, K. (1994). Psychosocial functioning in families of Australian adolescent schoolchildren involved in bully/victim problems. *Journal of family therapy*, 16(2), 173-187.

- Rimac, I. i Ogresta, J. (2013). Etički standardi primjene fokusnih grupa u istraživanju nasilja nad djecom u obitelji. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(3), 479-514.
- Rivers, I. i Smith, P.K. (1994). Types of bullying behaviour and their correlates. *Aggressive behavior*, 20(5), 359-368.
- Rumberger, R.W. (1995). Dropping out of middle school: A multilevel analysis of students and schools. *American Educational Research Journal*, 32(3), 583-625.
- Sakoman, S. (2009). Uloga obitelji u razvoju ovisničkih ponašanja. *Medicus*, 18(2), 193-204.
- Scheff, T. (2006). Aggression, hypermasculine emotions and relations: the silence/violence pattern. *Irish Journal of Sociology*, 15(1), 24-39.
- Sesar, K. (2011). Obilježja vršnjačkog nasilja. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(3), 497-526.
- Shogakusei, M. (2003). *The Effects of "Bullying"*. Tokyo: Benesse Educational Research Center.
- Slonje, R., Smith, P.K. i Frisén, A. (2012). Processes of cyberbullying, and feelings of remorse by bullies: A pilot study. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2), 244-259.
- Smith, P.K., del Barrio, C. i Tokunaga, R. (2013). Definitions of bullying and cyberbullying: How useful are the terms? U S. Bauman, J. Walker i D. Cross (ur.), *Principles of cyberbullying research: Definition, methods, and measures*. New York, London: Routledge, str. 26-40.
- Sourander, A., Helstelä, L., Helenius, H. i Piha, J. (2000). Persistence of bullying from childhood to adolescence—a longitudinal 8-year follow-up study. *Child abuse & neglect*, 24(7), 873-881.
- Spriggs, A.L., Iannotti, R.J., Nansel, T.R. i Haynie, D.L. (2007). Adolescent bullying involvement and perceived family, peer and school relations: Commonalities and differences across race/ethnicity. *Journal of Adolescent Health*, 41(3), 283-293.
- Steinberg, L. (1996). *Beyond the classroom*. New York: Touchstone.
- Sušac, N., Ajduković, M. i Rimac, I. (2016). Učestalost vršnjačkog nasilja s obzirom na obilježja adolescenata i doživljeno nasilje u obitelji. *Psihologijske teme*, 25(2), 197-221.
- Swearer, S.M., Espelage, D.L., Vaillancourt, T. i Hymel, S. (2010). What can be done about school bullying? Linking research to educational practice. *Educational researcher*, 39(1), 38-47.
- Swearer, S.M., Espelage, D.L. i Napolitano, S.A. (2009). *Bullying prevention and intervention: Realistic strategies for schools*. New York, London: Guilford press.
- Tokunaga, R.S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in human behavior*, 26(3), 277-287.
- Vasta, R., Haith, M.M. i Miller, S.A. (1998). *Dječja psihologija: moderna znanost*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A.J., De Winter, A.F., Verhulst, F.C. i Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: a comparison of bullies,

- victims, bully/victims and uninvolved preadolescents. *Developmental psychology*, 41(4), 672-682.
- Vejmelka, L., Strabić, N. i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 26(1), 59-78.
- Vejmelka, L. (2012). Neke determinante vršnjačkog nasilja u adolescenciji. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(2), 215-240.
- Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2015). Uloga strukturalnih i procesnih obiteljskih čimbenika u objašnjenju dječjeg nasilničkog ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 22(2), 271-298.
- Velki, T. i Kuterovac Jagodić, G. (2014). Individualni i kontekstualni činitelji dječjeg nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(1), 33-64.
- Velki, T. i Vrdoljak, G. (2013). Uloga nekih vršnjačkih i školskih varijabli u predviđanju vršnjačkog nasilnog ponašanja. *Društvena istraživanja*, 22(1), 101-120.
- Velki, T. (2012). Uloga nekih obiteljskih čimbenika u pojavi nasilja među djecom. *Psihologijske teme*, 21(1), 29-60.
- Velki, T. i Vrdoljak, G. (2011). *Validacija Upitnika o nasilju među školskom djecom (UNŠD)*. Prethodno priopćenje s međunarodnog znanstveno-stručnog psihologijskog skupa 20. Dani Ramira i Zorana Bujasa, Zagreb, 7.-9. travnja 2011.
- Velki, T. (2008). Pojavnost nasilja među srednjoškolcima. U V. Kolesarić (ur.), *Zbornik radova sa skupa Nasilje nad djecom i među djecom*. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, str. 267-282.
- Vlah, N. i Perger, S. (2014). Povezanost vršnjačkog nasilja s percipiranom školskom klimom kod učenika osnovne škole. *Kriminologija i socijalna integracija*, 22(1), 1-25.
- Wagner Jakab, A. (2008). Obitelj-sustav dinamičnih odnosa u interakciji. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(2), 119-128.
- Wang, J., Iannotti, R.J. i Nansel, T.R. (2009). School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber. *Journal of Adolescent health*, 45(4), 368-375.
- Young, E.L., Boye, A.E. i Nelson, D.A. (2006). Relational aggression: Understanding, identifying, and responding in schools. *Psychology in the Schools*, 43(3), 297-312.
- Žakula-Desnica, T. (2011). *Povezanost nasilja među djecom u školi i načina disciplinskih metoda roditelja - roditeljskih postupaka*. Zagreb: Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.